

MÉTSKO-GOTICKÁ NOTÁCIA NA SLOVENSKU V OBDOBÍ STREDOVEKU¹

EVA VESELOVSKÁ

PhDr. Eva Veselovská, PhD.; Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravska cesta 9, 841 04 Bratislava 4; e-mail: eva.veselovska@savba.sk; <http://cantus.sk>

ABSTRACT

Messine-Gothic notation is the most frequently used medieval notation on the territory of Slovakia. Over 3/4 of all complete manuscripts or fragments document the Messine-Gothic notational system in the time period from the first half of the 14th century to the beginning of the 16th century. In Slovakia it is documented in the former capitular libraries in Bratislava, Spiš Chapter, and other cultural and ecclesiastical centres. Messine-Gothic notation from the territory of Slovakia exhibits a clear stylistic structure, which may be divided territorially into two extensive areas. The western group of extant monuments (Bratislava, western and most of central Slovakia) inclines to the scribal tradition of the Austrian and Moravian notational workshops (*Bratislava Antiphonaries I, IIa, IIb, IV, Bratislava Missal "H"* etc.). The eastern group around Spiš Chapter (eastern Slovakia: Spiš Chapter, Levoča, Košice, Prešov; part of central Slovakia: Banská Štiavnica) in style and form approximates to the Polish manuscripts from Krakow (*Spiš Gradual, Spiš Antiphonary* and others.).

Key words: Slovakia, Hungary, Middle Ages, notation, manuscript, codex, fragment

Métska notácia ako fenomén doby

Pôvodne samostatný métsky notačný systém sa do stredovekého Uhorska dostal z územia dnešného Francúzska ako jeden z prvkov západoeurópskej kultúrnej tradície (smer Francúzsko – Nemecko – Rakúsko – Čechy – Morava). Métska notácia získala svoje pomenovanie podľa karolínskeho cirkevného centra Méty (severofrancúzske

¹ Štúdiá nadväzuje na predchádzajúce štúdie o stredovekých notáciách na Slovensku, publikované v časopise *Musicologica Slovaca*. VESELOVSKÁ, Eva: Notatio Strigoniensis – ostrihomská notácia na Slovensku. In: *Musicologica Slovaca*, roč. 1, 2010, č. 1, s. 46-79. VESELOVSKÁ, Eva: Česká notácia na Slovensku v období stredoveku. In: *Musicologica Slovaca*, roč. 2, 2011, č. 2, s. 173-206.

mesto Metz, v stredovekej latinskej forme označované ako *Mettis* alebo *Metis*, hlavné mesto regiónu Lotrinsko).² Biskup Chrodegang (+ 766),³ ktorý sa zasadil o zavedenie rímskej liturgie a rímskych liturgických spevov vo Franskej ríši, ustanovil biskupstvo Méty za najvýznamnejšie liturgické centrum krajiny. Métska notácia sa vykryštalizovala zo staršieho bretónskeho notačného systému. V priebehu 12. a 13. storočia mohutne expandovala do takmer celej Európy. Tento špecifický notačný systém je reprezentantom obrovského kultúrneho vplyvu. Jeho používanie dokumentuje stredoveká knižná kultúra rôznych oblastí Európy. Okrem Francúzska sa métska notácia objavila v rôznych variantoch na severe Talianska, na juhu Belgicka, v Nemecku, Rakúsku, Čechách, Poľsku, na Slovensku, v Maďarsku, Rumunsku, Chorvátsku, Slovinsku. V priebehu 12. a 13. storočia intenzívne prenikala do zaalpskej oblasti, kde sa uplatnila súčasne so zavedením diastematického princípu na linajkovej osnove. S notátorskými zvyklosťami románskych krajín a s métskou notáciou sa v priebehu 12. storočia zoznámili i reformné uhorské notačné školy, ktoré v tomto čase začali produkovať rukopisy s iným diastematickým princípom, s ostrihomskou notáciou.⁴

Métska⁵ alebo lotrinská notácia⁶ sa v najstaršej adiasemantickej a diastematickej forme používala už v 10. a 11. storočí na severovýchode Francúzska, najmä v okolí arcibiskupstva v Remeši a biskupstva v Métach (arcibiskupstvo Trevír).⁷ Formovo mimoriadne pekne zostavené notačné písmo sa tu používalo až do konca 15. storočia. Najstarším kompletným rukopisom s métskym notačným systémom je kódex *Laon 239* (F-LA 239), ktorý bol napísaný okolo roku 930.⁸ Charakteristickými znakmi métskej notácie boli malá bodka (*punctum* alebo *uncinus*), *clivis* vo forme arabskej číslice 7 a *cephalicus* vo forme arabskej číslice 9. Diastematická métska notácia prijala guidónsky

² Biskupstvo je v Métach doložené od roku 535.

³ Chrodegang (715 – 766) bol zakladateľom benediktínskeho opátstva v Gorze (L'abbaye Saint-Gorgon de Gorze, Francúzsko, lat. *Abbatia Sancti Gorgonii*) v roku 757. HALLINGER, Kassius: *Gorze-Kluny. Studien zu den monastischen Lebensformen und Gegensätzen im Hochmittelalter*. 2 Bände. *Studia Anselmiana* 22/23–24/2. Rom : Herder, 1950 – 1951.

⁴ SZENDREI, Janka: Die Geschichte der Graner Choralnotation. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30. Budapest, 1988, s. 5-234.

⁵ HILEY, David – SZENDREI, Janka: *Notation*, §III. 1. History of Western notation. (ii): Plainchant: Principal characteristics. In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Volume 18. Stanley SADIE (ed.). London etc. : Oxford University Press, 2001, s. 84-119; Early Palaeo-Frankish notations, s. 96-97. Pitch-specific notations, Messine (Metz, Lorraine, Laon) notation, s. 103-105. SZENDREI, Janka: *Notacja liniowa w polskich źródłach chorałowych XII-XVI wieku / Staff notation of Gregorian Chant in Polish Sources of 12th – 16th century*. In: *Notae musicae artis. Musical Notation in Polish sources 11th – 16th century*. Elżbieta WITKOWSKA – ZAREMBA (ed.). Kraków : Musica Iagellonica, 2001, s. 187-281.

⁶ Solange Corbin uprednostňuje názov lotrinská notácia, keďže sa samotný notačný systém používal v širšom geografickom priestore. CORBIN, Solange: *Die Neumen*. In: *Palaeographie der Musik*, Bd I. Fasc. 3. Köln : Arno Volk Verlag, 1977, 3.87-3.94. Janka Szendrei používa termín métsko-gotická notácia (nem.: „Metzer-gotisch“; ang.: „Messine“). Príkladáme sa k nomenklatúre Janky Szendrei, keďže jej systém analýzy a používania jednotlivých názvov notácií je podložený dôkladnou znalosťou prameňov stredovekého Uhorska s presnou špecifikáciou jednotlivých prvkov a štádií.

⁷ Priame pomenovanie „métska“ notácia (nie lotrinská) sa objavuje už počas šírenia reformných myšlienok biskupa Chrodeganga začiatkom 9. storočia. CORBIN, Ref. 6, 3.87.

⁸ *Le Codex 239 de la Bibliothèque de Laon*. Ed. *Paléographie Musicale X*. Solesmes – Bern: Abbaye Saint-Pierre & P. Lang, 1992. <https://archive.org/details/palographiemus1011gaja/page/n3>

linajkový systém v priebehu 12. storočia.⁹ Použitie jednotlivých znakových štruktúr tejto notácie sa po zavedení linajkovej osnovy zjednodušilo. Komplikované ozdobné tvary adistematickej a diastematickej notácie boli nahradené menšími skupinovými neumami (napr. *quilisma* bola nahradená *scandicom*). V širšom geografickom priestore prestali lotrinské skriptória používať väčšinu likvescentných tvarov. Objavoval sa len *cephalicus* a *epiphonus*. Základnou štruktúrou notácie sa stalo *punctum* (*punctum* alebo *uncinus* = bodka). Jeho podoba sa mimoriadne odlišovala od skriptória ku skriptóriu. Špecifický tvar malo vždy podľa charakteru ruky skriptora, prípadne podľa vlastností písárskeho nástroja (typ brka). Regionálne variabilný tvar mali dvojtónové (*pes*, *clivis*) i trojtónové neumy *scandicus* a *climacus*. Podľa teritoriálnych zvyklostí sa odlišovali a špecifikovali svojimi charakteristickými štruktúrami (vertikálnym alebo diagonálnym smerom, punktuálnou alebo plynulou, viazanou verziou, podľa špecifického úvodu – napr. so samostatnou *virgou*, *bipunktom* a pod.). Najmä koncom 12. storočia sa ustálila doprava smerujúca, diagonálna forma *climacu* pod vplyvom francúzskych a nemeckých skriptórií (čo je hlavný rozdiel od ostrihomskej notácie). Od 13. storočia sa métska notácia objavuje s používaním linajkovej osnovy (4-linajkový systém červenej alebo čiernej farby). Najstaršie príklady reprezentujú rukopisy z arcibiskupstva v Remeši.¹⁰ Métska notácia sa od 13. storočia stala podobne expanzívnym notačným systémom ako notácia kvadratická. Presadila sa a etablovala sa v takmer celom stredoeurópskom priestore. Mimoriadne vplývala na staršie neumové notačné systémy (napr. na nemeckú bezlinajkovú neumovú notáciu). Rýchlo sa šírila a uplatňovala v mnohých skriptóriách strednej Európy. Priamo ovplyvňovala viaceré regionálne notačné systémy (napr. klosterneuburskú notáciu, českú notáciu, ostrihomskú notáciu a i.). V období od začiatku 14. storočia až do novoveku sa métska notácia objavuje vo svojej gotizovanej podobe. Preto pre ňu ako jednu z chorálnych notácií vrcholného a neskorého stredoveku maďarská muzikologička Janka Szendrei¹¹ navrhla mimoriadne vhodný názov: métsko-gotická notácia.¹² Základný systém métsko-gotickej notácie tvoria zmiešané prvky métskej a nemeckej notácie zastúpené prinajmenšom v rovnakom pomere. Jednotlivé prvky sú derivátmi staršieho métskeho alebo nemeckého notačného systému.¹³ Rôzne formy¹⁴ a často mimoriadne jedinečné a špecifické varianty sa v osobitých podobách objavujú v diecéznych (kapitulských, mestských, farských

⁹ V románskom prostredí sa v terciách usporiadaný linajkový systém Guida z Arezza rozširoval mimoriadne rýchlo. Juhofrancúzske notácie boli diastematické od začiatku svojho vzniku.

¹⁰ Rukopisy F-RSc 221; F-RSc 261, F-Pn lat.833 a F-Pn lat. 18008 z konca 12. storočia. HOURLIER, Jacques: Le domaine de la notation messine. In: *Revue grégorienne* 30, 1951, s. 96-113, 150-158.

¹¹ SZENDREI, Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981.

¹² V súčasnosti sa pre notácie vrcholného stredoveku používa i označenie gotické notácie – porovnaj napr. databázu *Cantus Planus Austria*: <http://www.cantusplanus.at/de-at/notation/gn.htm>. V rámci tohto pomenovania však zanikajú jednotlivé regionálne typy špecifických notačných škôl. Preto považujeme nomenklatúru Janky Szendrei (métsko-gotická, ostrihomska notácia, česká/prážska notácia a i.) za presnejšiu a vhodnejšiu.

¹³ SZENDREI, Janka: Choralnotationen in Mitteleuropa. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30. Budapest 1988, s. 437-446.

¹⁴ Janka Szendrei navrhuje dokonca termín „rodina notácií“ (*die Notationsfamilie*). SZENDREI, Ref. 13, s. 442.

skriptóriách), v niektorých premonštrátskych, augustiniánskych, cisterciánskych a benediktínskych skriptóriách dnešného Francúzska, Nemecka, Čiech, Moravy, Poľska, Rakúska, Slovenska, Rumunska, Slovinska i Chorvátska. Napriek relatívne jednotnej štrukturálnej výstavbe základných neumových tvarov (jednotónová neuma: *punktum*, dvojtónové neumy: *pes* a *clivis*, trojtónové neumy: *scandicus*, *climacus*, *torculus* a *porrectus*) sa skriptorské centrá ako Praha, Krakov, Olomouc, Bratislava, Klosterneuburg, Mondsee, Buda a i., začali v používaní niektorých tvarov v priebehu 14. storočia zásadne odlišovať. Do výstavby špecifických verzií neumových tvarov zasiahol aj proces gotizácie (zväčšovanie tvarov).¹⁵ Koncom stredoveku sa v základnom systéme métsko-gotickej notácie objavuje i množstvo prvkov z iných notácií. Vzniká niekoľko kontaktných notačných systémov,¹⁶ v ktorých prevažujú buď métske, alebo iné neumové štruktúry (napr. métsko-gotická zmiešaná notácia s prvkami ostrihomskej notácie, métsko-gotická notácia s prvkami kvadratickej notácie a pod.). V stredovekom Uhorsku sa métsko-gotický systém uplatnil najmä v diecéznych centrách (Bratislava, Spišská Kapitula, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Košice, Prešov, Levoča). Na Morave sa používal najmä v 14. storočí, až do reformy zavedenia českej notácie.¹⁷ V Poľsku sa métsko-gotická notácia uplatnila ako exkluzívne a charakterovo špecifické diecézne písmo. Notácia diecéz Vroclav a Krakov sa dá na základe charakteru jednotlivých notačných štruktúr jasne provenienčne lokalizovať.¹⁸

Métsko-gotická notácia prameňov z územia Slovenska

Pomenovanie métsko-gotická notácia zavádza v typológii notácií stredovekého Uhorska maďarská muzikologička Janka Szendrei.¹⁹ V zachovaných kódexoch a fragmentoch z územia Slovenska je métsko-gotická notácia najpoužívanejším notačným systémom. Vyše 3/4 všetkých rukopisov dokumentuje práve tento notačný systém. Kompletné rukopisy a fragmenty zo 14., a najmä z 15. storočia prezentujú túto notáciu v rôznych systémových podobách. Zásluhou gotizácie jednotlivých neumových štruktúr sa v priebehu 15. storo-

¹⁵ Špecifický vývoj dokumentujú ďalšie notácie, používané v strednej Európe, ako napr. notácia ostrihomska a notácia česká (alebo pražská). Janka Szendrei ich považuje za staršie ako métsko-gotickú notáciu, keďže sa pod rôznymi vplyvmi (i pod vplyvom métskej notácie) vykryštalizovali na samostatné notácie už v priebehu 12./13. storočia. SZENDREI, Ref. 13, 442-443.

¹⁶ S. Corbin navrhuje pomenovania: „zmiešané“ alebo „hybridné“ notácie.

¹⁷ Po zriadení Pražského arcibiskupstva v roku 1344 sa dovtedy samostatné biskupstvo v Olomouci stalo jeho sufragánnym biskupstvom. Reforma požadovala i zjednotenie liturgických zvykov a používaných kníh, ktoré mali byť prepracované podľa vzorových rukopisov z Prahy. Požiadavka sa týkala i používania českej/pražskej notácie. Medzníkom bol rok 1376, čo potvrdzujú napr. rukopisy CO 7, Štátny archív Olomouc (napísaný pred rokom 1376) a kódexy R 625 a R 626 Benediktínskeho opátstva Rajhrad, Brno (po roku 1376, česká notácia). SZENDREI, Janka: Choralnotation als Identitätsausdruck. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27. Budapest 1985, s. 168.

¹⁸ Charakteristickým tvarom métsko-gotickej notácie z Vroclavu je napr. hlavica dvojtónovej neumy *pes* a trojtónovej neumy *scandicus*, ktorá je naklonená doľava. SZENDREI, Ref. 5, s. 187-281.

¹⁹ SZENDREI, Ref. 11. SZENDREI, Janka: Notové písmo v stredovekej Bratislave. In: *Hudobné tradície Bratislavy a ich tvorcovia*, Zv. 18. Bratislava 1989, s. 23-31. V štúdiu túto notáciu Szendrei klasifikuje ako: „Toto označenie je skrátenou formou rozsiahlejšej charakteristiky: zmiešaný métsko-nemecký znakový systém s gotizujúcim duktom písma“, s. 24.

čia pôvodne rozmerovo menšia notácia zmenila na notopis veľkoformátových liturgických kódexov. Kaligrafická, profesionálne napísaná podoba métsko-gotickej notácie sa zachovala v bývalých kapitulských knižniciach v Bratislave, Spišskej Kapitule, v stredoslovenských (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica) a vo východoslovenských mestách (Prešov, Košice, Levoča).²⁰ Popri nákladných, veľkoformátových rukopisoch sa métsko-gotický systém objavuje i v kurzívnom variante. V týchto prípadoch išlo o rukopisy, ktoré slúžili praktickým potrebám používateľa. Kurzívne notácie používali najmä školské príručky a liturgické rukopisy, ktoré boli v osobnom vlastníctve (kantor, sukcentor).

Z hľadiska typológie jednotlivých tvarov sa dá systém métsko-gotickej notácie prameňov z územia Slovenska teritoriálne rozdeliť na dva veľké okruhy.²¹

Západný okruh zachovaných pamiatok (Bratislava, západné a stredné Slovensko), inklinuje k písárskej tradícii rakúskych a moravských notátorských dielní (*Bratislavské antifonáre I,²² II,²³ IV,²⁴ Bratislavský misál „H“²⁵ a i.*).

Východný okruh okolo Spišskej Kapituly (východné Slovensko: Spišská Kapitula, Levoča, Košice, Prešov; časť stredného Slovenska: Banská Štiavnica) sa štýlovo i formovo približuje niektorým poľským rukopisom a poľskej notačnej praxi, najmä z okolia Krakova (*Spišský antifonár,²⁶ Spišský graduál,²⁷ Notovaný breviár z Dambna,²⁸ Žaltár zo Štátnej vedeckej knižnice v Prešove,²⁹ Košický misál,³⁰ Košický graduál³¹).*

Z časového hľadiska sa najviac notovaných kódexov a fragmentov s métsko-goticou notáciou zachovalo z 15. storočia. Nárast počtu zachovaných rukopisov z tohto obdobia dokumentuje rozvoj vzdelanosti, kultúry a umenia v mnohých mestských ko-

²⁰ Práve z dôvodu gotizácie jednotlivých tvarov v 14., a najmä v 15. storočí označuje maďarská hudobná historička Janka Szendrei túto notáciu ako métsko-gotickú. Ide o úplne iný notačný systém, ako bola pôvodná métska notácia (adiastematická, diastematická i na linajkovej osnove). SZENDREI, Ref. 17, s. 139-170.

²¹ VESELOVSKÁ, Eva – ADAMKO, Rastislav – BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Stredoveké pramene cirkevnej hudby na Slovensku*. Bratislava : Slovenská muzikologická spoločnosť; Ústav hudobnej vedy SAV, 2017.

²² *Bratislavský antifonár I*, Štátny archív v Bratislave EC Lad. 3. SK-Bra BAI EC Lad. 3. <<http://cantus.sk/source/14828>> VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 61-64.

²³ *Bratislavský antifonár Ila*, Štátny archív v Bratislave EC Lad. 4. *Bratislavský antifonár I Ib*, Slovenský národný archív SNA 4. SK-Bra Ila EC Lad. 4: <<http://cantus.sk/source/12363>>; I Ib SNA 4: SK-BRsa SNA 4 <<http://cantus.sk/source/3192>> EC Lad. 4: SK-Bra I Ib EC Lad.4, <<http://cantus.sk/source/13551>> VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 65-67.

²⁴ *Bratislavský antifonár IV*, Slovenský národný archív SNA 2. SK-BRsa SNA 2 <<http://cantus.sk/source/2284>> VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 85-91.

²⁵ Maďarská národná knižnica v Budapešti OSzK Clmae 94. Notovaný je len *Exultet*, prefácie a rodokmeň Ježiša Krista, tzv. *Genealogia*. Métsko-gotická notácia tohto kódexu je pravdepodobne jedným z najstarších príkladov tohto notačného typu priamo z dielne bratislavského skriptória.

²⁶ *Spišský antifonár Mss. No. 2* Spišská Kapitula. SK-Sk 2, <<http://cantus.sk/source/6777>> VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 162-166.

²⁷ *Spišský graduál Juraja z Kežmarku Mss. No. 1* Spišská Kapitula. SK-Sk Graduale Scepusiense Nr. 1. <<http://cantus.sk/source/6778>> VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 166-172.

²⁸ VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 151-153.

²⁹ VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 149-151.

³⁰ VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 120-126.

³¹ ADAMKO, Rastislav – VESELOVSKÁ, Eva: *Graduale Cassoviense* (s. XVI in.): Liturgicko-muzikologická štúdia. Ružomberok : Verbum, 2016.

munitách. Napriek obrovským stratám, ktoré zasiahli v neskoršom období cirkevné, mestské alebo súkromné knižnice, dokumentujú zachované materiály pestrú škálu rôznych skriptorských aktivít. Aj keď ide o menší počet rukopisov najmä z prvej polovice 14. storočia (do roku 1350), liturgické knihy s métsko-gotickým systémom sú zastúpené v najväčších a najdôležitejších stredovekých cirkevných a spoločenských centrách.

Tabuľka 1a (rozmery rukopisov, zrkadlo strán, výška notovej osnovy, výška medzery, veľkosť základného znaku: *punktum*)

KÓDEX	ROZMERY ³²	ZRKADLO	VNO ³³	MEDZERA	PUNKTUM
<i>BA I</i> 10 sústav	525 x 360	420 x 262	23	7 – 8	6 x 5, 6 x 6
<i>BA IIa</i> 8 sústav	500 x 350	330 x 210	23	7	8 x 7
<i>BA IIb</i> 8 sústav	495 x 345	325 x 215	23	7 – 8	7 x 6
<i>BA III</i> 11 sústav	605 x 415	440 x 277	20	5,5 (5 – 6)	5 x 5
<i>BA IV</i> 10 sústav ³⁴	545 x 365	412 x 256	24	7	6 x 5
<i>PP</i> bifolio	460 x 320	225 x 175	15	5	6 x 5
<i>MNL</i> ³⁵	225 x 150 – 155	187 x 130	14	3	2,5 x 2
<i>SG</i> 9 sústav	600 x 380	435 x 270	30	6	6 x 5
<i>SA</i> 10 sústav	570 x 370	A – C: 435 x 264	A – C: 25	A – C: 6	A: 7 x 5 B: 6 – 7 x 5 C: 6 – 7 x 6-7
<i>SB 92</i>	320 x 222 A: š.1s. ³⁶ : 65 B: 60 – 62 C: 65 D: 65	A: 220 x 142 B: 222 x 135 C: 230 x 142 D: 216 x 145	A: 11 B: 12 C: 13 – 15 (5-lin.) D: 14	4 D: 5	A: 3 x 3 B: 2 x 2 C: 2 x 3 D: 4 x 3,4 x 4
<i>KG 172</i>	715 – 725 x 560	600 x 400	45 – 46	10 – 12	12 x 12, 13 x 13

Skratky rukopisov:

- BA I* – Bratislavský antifonár I, Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 3
BA IIa – Bratislavský antifonár IIa, Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 4
BA IIb – Bratislavský antifonár IIb, Slovenský národný archív SNA 4
BA III – Bratislavský antifonár III, Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 6
BA IV – Bratislavský antifonár IV, Slovenský národný archív SNA 2
PP – Psalterium Posoniense, Slovenský národný archív, *Protocolla Antiqua A-C*
MNL – Missale notatum Lundense (Notovaný misál 387), Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied
SG – Spišský graduál Juraja z Kežmarku, Spišská Kapitula Mss. Mus. N°1
SA – Spišský antifonár, Spišská Kapitula Mss. Mus. N°2
SB – Spišský breviár, Maďarská národná Szechényiho knižnica v Budapešti OSzK Clmae 92
KG – Košický graduál, Maďarská národná Szechényiho knižnica v Budapešti OSzK Clmae 172a-b

³² Výška x šírka v milimetroch.

³³ Výška notovej osnovy v milimetroch.

³⁴ Prvé fólio hlavného korpusu 1v má 9 sústav.

³⁵ Métsko-gotická notácia ff. 14v, 15r, 255r: 10, 7 a 11 sústav.

³⁶ Šírka jedného stĺpca (dvojstĺpcový typ textu).

Tabuľka 1b (základné notačné znaky):

	PUNKTUM	PES	CLIVIS	SCANDICUS	CLIMACUS	TORCULUS	PORRECTUS	CUSTOS
BA I								
BA IIa								
BA IIb								
BA III								
BA IV								
PP								
MNL								
SG								
SA								
SB 92								
KG 172								

Notačné štruktúry métsko-gotickej notácie z územia Slovenska

Systém neumových štruktúr métsko-gotickej notácie prameňov z územia Slovenska dokumentuje niekoľko základných prvkov. Z jednotónových znakov notácia používala iba *punktum*. Zo znakového systému sa takmer úplne vytratila *virga*. Objavuje sa len v rámci skupinových neumových útvarov (*pes*, *scandicus*, *climacus*, *porrectus*).³⁷ Samostatná *virga* sa objavuje len ojedinele (*Košický graduál*).³⁸ *Pes* bol vytvorený zo samostatného *punktu* a *virgy* s hlavicou smerujúcou doprava. *Clivis* bol typický métsky, pravouhlý. *Scandicus* sa skladal z dvoch stúpajúcich, doprava smerujúcich *punktov*. Najvrchnejším tónom bola *virga*, s hlavicou smerujúcou doprava. *Climacus* sa vyskytoval v dvoch tvaroch, v úvode s *virgou*, za ktorou nasledoval rad klesajúcich *punktov*, smerujúcich doprava. Niekedy sa objavoval *climacus* iba ako rad klesajúcich, doprava smerujúcich *punktov*, bez *virgy*. *Torculus* sa skladal z úvodného *punktu* a viazanej *virgy* s *clivisom* (mal mierne skrinkovitý tvar). *Porrectus* bol vytvorený z *clivisu* a *virgy*. Z kľúčov sa často používali najmä *c* a *f*, niekedy sa vyskytoval aj *g* kľúč. Na našom území sa v métsko-gotickom systéme používal *custos* (na rozdiel od ostrihomského notačného systému).

Samotná notácia bola umiestnená do 4- alebo 5-linajkového systému červenej alebo čiernej farby. Najmä v 15. storočí bola notačná sústava umiestňovaná do dvojitého rámovania, ktoré určovalo tzv. zrkadlo písacej plochy jednotlivých strán. V staršom období bol linajkový systém rámovaný jednoduchou čiernou čiarou, alebo boli notové linajky bez orámovania.

Tvary jednotlivých neumových znakov boli určené charakterom notopisárskej ruky. Konzervatívnosť v používaní niektorých charakteristických štruktúr počas dlhšieho časového obdobia vyúsťovala do tvorby regionálnych špecifik. Liberálnejšie notátorské dielne boli niekedy ovplyvňované inými kultúrnymi prúdmi, a tak sa najmä koncom stredoveku objavujú i notačné štruktúry iných notácií. Viaceré rukopisy dokladajú rôzne zmiešané notačné systémy, ktoré sa stávajú derivátmi niekoľkých notačných škôl (napr. *Košický graduál Clmae 172a-b*).

Bratislavské rukopisy

Z kompletných rukopisov sa z Bratislavy zachovali dva rukopisy s notáciou zo 14. storočia: *Bratislavský misál „H“*³⁹ a *Bratislavský cestovný misál*.⁴⁰ Métsko-gotickú notáciu z 15. storočia dokumentuje *Bratislavský misál VI*,⁴¹ *Bratislavské antifonáre I, II, IV* a *Bratislavský misál „G“*.⁴²

³⁷ Je to jeden z hlavných rozdielov medzi métsko-gotickou notáciou z nášho územia a rukopismi notovanými métskou notáciou z nemecky hovoriacich krajín. Samostatná *virga* sa v nemeckých a rakúskych kódexoch používala bežne.

³⁸ Maďarská národná knižnica v Budapešti (ďalej iba OSzK) Clmae 172a, 172b. VESELOVSKÁ, Eva: Hudobnopaleografická analýza Košického graduálu. In: ADAMKO, Rastislav – VESELOVSKÁ, Eva. *Graduale Cassoviense (s. XVI in.) : Liturgicko-muzikologická štúdia*. Ružomberok : Verbum, 2016, s. 9-26.

³⁹ OSzK Clmae 94, druhá polovica 14. storočia.

⁴⁰ OSzK Clmae 435, okolo roku 1350.

⁴¹ Múzeum mesta Bratislavy A/2+ Štátny archív EC Lad. 2/34 z roku 1403.

⁴² OSzK Clmae 219 z roku 1488.

V priebehu 14. a začiatkom 15. storočia bola produkcia bratislavských rukopisov v znamení regionálnej samostatnosti. V jednotlivých zložkách rukopisov (umelecká výzdoba, notácia) sa striedavo uplatňovali české, moravské a rakúske prvky. Hudobné vzdelanie bratislavských klerikov, ktorí pôsobili ako pisári a notátori pri Bratislavskej kapitule, sa od 14. storočia vyvíjalo pod vplyvom rôznych nemeckých, rakúskych a moravských škôl. Svedčia o tom najstaršie notované misály s métsko-gotickou notáciou (prípisky *Bratislavského misála I*, *Bratislavský misál „H“*, *Bratislavský cestovný misál*). Rozkvet knižnej kultúry bol mimoriadne zjavný i v prvej polovici 15. storočia, keď si Bratislavu za svoju rezidenciu zvolil kráľ Žigmund Luxemburský. V priebehu 15. storočia sa do popredia dostali úzke kontakty Bratislavy s Viedňou a Dolným Rakúskom, ktoré sa odzrkadlili v činnosti viacerých významných rakúskych iluminátorov a ich dielni v Bratislave (v prvej polovici 15. storočia – majster Michal,⁴³ v druhej polovici 15. storočia dielňa Ulricha Schreiera⁴⁴). Oveľa menej sa medzi rukopismi Bratislavy z druhej polovice 15. storočia objavuje vplyv umenia budínskeho dvora Mateja Korvína.⁴⁵ Jediným reprezentantom renesančnej kultúry v skupine liturgických rukopisov z Bratislavy je *Bratislavský/Budínsky antifonár III* (Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 6), ktorý dokladá zmiešaný métsko-gotický systém s prvkami ostrihomskej notácie.

V druhej polovici 15. storočia dominovala v kultúrnej činnosti Bratislavy osoba bratislavského prepošta Juraja Schönberga.⁴⁶ Prepošt Schönberg,⁴⁷ mestský farár a kanonik Jan Han de Weytra⁴⁸ a súkromní bratislavskí donátori (mešťan Pottenberger,⁴⁹ vdovy Listová a Rosenthalerová⁵⁰) iniciovali v 70. a 80. rokoch 15. storočia bohatú skriptorskú aktivitu. Pod vplyvom rakúskej knižnej maľby (dielňa Ulricha Schreiera) vznikla v druhej polovici 15. storočia v Bratislave dvojica rukopisov (*Bratislavské antifonáre Ila a I Ib*⁵¹),

⁴³ ŠEDIVÝ, Juraj: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007. Dve erbové listiny kráľa Žigmunda pre Bratislavu z roku 1436, Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB) sign. 1006, 1007. *Bratislavský antifonár IV*, Slovenský národný archív (ďalej SNA 2).

⁴⁴ Iluminácie dielne Ulricha Schreiera dokladá i skupina fragmentov *Graduálu EC Lad. 6*, Štátny archív v Bratislave a napr. i *Bratislavský misál Henrika Stephaniho* z roku 1377, Batthyaneum Alba Julia R II 134, kde bolo dodatočne doiluminované jedno fólio.

⁴⁵ BURAN, Dušan: Antifonár kanonika Jána Hana, misál knižnice Batthyaneum a iluminované rukopisy bratislavskej kapituly na sklonku 15. storočia. In: *Galéria – Ročenka Slovenskej národnej galérie*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2000, s. 45-66.

⁴⁶ HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Juraj zo Schönbergu / Bratislavský prepošt v službách cisára a kráľa*. Bratislava : VEDA – Historický ústav SAV, 2015. ŠEDIVÝ, Ref. 43. HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008.

⁴⁷ HLAVAČKOVÁ, Miriam: Vzdelanostná úroveň členov Bratislavskej kapituly v 15. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 49, 2001, č. 3, s. 433-451.

⁴⁸ Podľa Knauza bol kanonik Johannes Han objednávatelom *Bratislavského antifonára II*, pričom na dnes už nezachovanom fóliu bol okrem jeho mena *Johannes Han de Wep alias de Ispar* (rakúske lokality Weiten a Ysper pri Melku) zachovaný aj údaj o jeho úmrtí v piatok po sviatku sv. Jána *ante portam latinam* (8. 5.) 1500. KNAUZ, Nándor: *A Pozsonyi káptalannak kéziratai*. Esztergom : Horák, 1870, s. 9.

⁴⁹ BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj: Bratislavský misál F. In: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Dušan BURAN (ed.). Bratislava : Slovart, 2003, s. 789-790.

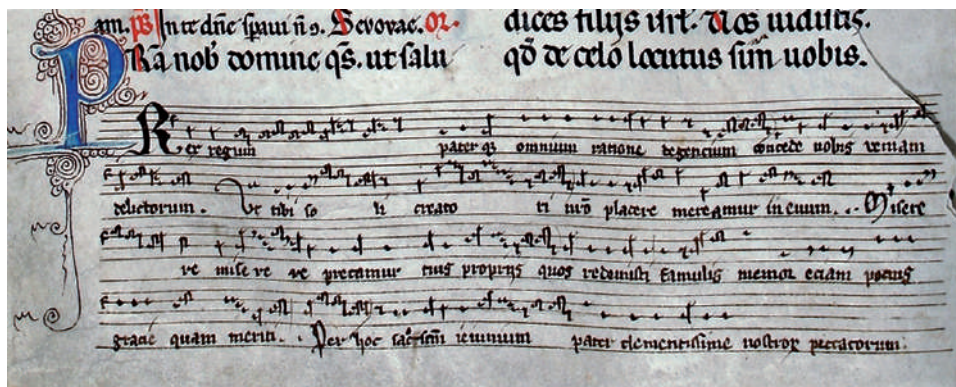
⁵⁰ BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj: Bratislavský misál G. In: *Gotika, Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Dušan BURAN (ed.). Bratislava : Slovart, 2003, s. 791-792.

⁵¹ BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj: Hanov kódex. In: *Gotika, Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Dušan BURAN (ed.) Bratislava : Slovart, 2003, s. 790-791. BURAN, Ref. 45, s. 45-66.

ktoré tvoria reprezentatívnu zložku hudobného materiálu stredovekého Uhorska s lokálnymi prvkami (vplyv českej a rakúskej notačnej tradície).

Medzi najstarších reprezentantov métsko-gotickej notácie z Bratislavy patria prísky *Bratislavského misála I* EC Lad. 3 zo Štátneho archívu v Bratislave. Hlavný korpus misála je písaný ostrihomskou notáciou.⁵² Na f. 55v sa nachádza pripísaný tractus *Rex Regum*, ktorý je notovaný métsko-gotickou notáciou okolo roku 1450. Janka Szendrei sa domnieva, že kódex nebol napísaný v Bratislave, ale v Ostrihome. O jeho používaní v Bratislave však svedčí napríklad pripísaná métsko-gotická notácia alebo nekrologické záznamy v kalendári.

Notácia pripísanej časti misála reprezentuje kurzívne štádium, ktoré charakterizuje špecifický, vlnkovitý tvar *punktu*. Z jednotónových štruktúr notácia používa i *virgu*, čo je mimoriadny príklad v rámci bratislavských rukopisov.⁵³ Z nemeckých prvkov sa okrem *virgy* vyskytuje i nemecký okrúhly *clivis* (záver slova *Misere-re*). Väčšinou sa však používa *clivis* pravouhlý, teda métsky. *Pes* je vytvorený z *punktu* a vertikálne postavenej *virgy* s hlavicou naklonenou doprava. *Scandicus* sa skladá z dvoch znakov, z *pesu* a *virgy*. *Climacus* sa začína jednoduchým *punktom* alebo *bipunktom*, za ktorým nasleduje rad klesajúcich, doprava smerujúcich *punktov*. Druhá forma *climacu* je plynulá, zložená z dvoch pravouhlých, métskych *clivisov*. *Torculus* je zostavený z *punktu* a okrúhleho nemeckého *clivisu*. *Torculus* ešte nemá znaky skrinkovitého prvku, ale je dokladom staršieho, plynulého, oblúkového notopisu nemeckého charakteru. Systém je umiestnený do 5-linajkovej notovej osnovy čiernej farby, s použitím kľúča *f* v tvare písmena *f* a bez použitia *custosu*. Duktus notácie je vertikálny. Charakter tejto notácie považuje Janka Szendrei za východonemecký dialekt métsko-gotickej notácie.⁵⁴

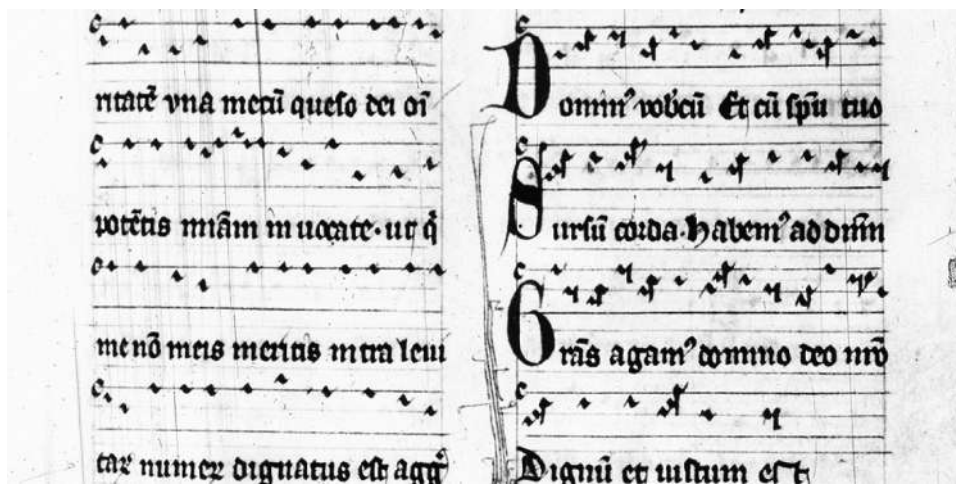
Obr. 1: Bratislavský misál I, EC Lad. 3, Štátny archív v Bratislave, f. 55v.

⁵² *Missale Notatum ante 1341*, EC Lad. 3, EL 18, Štátny archív v Bratislave, SK-Bra BMI EC Lad.3 EL18. <<http://cantus.sk/source/16685>> VESELOVSKÁ – ADAMKO – BEDNÁRIKOVÁ, Ref. 21, s. 100-109.

⁵³ Výnimku tvorí iba *Misál Henrika Stephaniho* z roku 1377 notovaný nemeckou gotickou chorálnou notáciou, ktorá ako hlavný jednotónový prvok používa práve *virgu* (R II 134 Knižnica Batthyaneum Alba Julia).

⁵⁴ SZENDREI, Ref. 19, s. 27. Tento dialekt charakterizuje napr. samostatná *virga*, dvojaké použitie *clivisu* a umiestnenie nôt do 5-linajkovej notovej osnovy (úzus nemeckých, českých a moravských skriptórií).

Okolo roku 1350 vznikol *Bratislavský misál „H“*,⁵⁵ ktorý obsahuje notované prefácie. Métsko-gotická notácia rukopisu je umiestnená do červeného 4-linajkového systému (ojedinele i 5-linajkového) s použitím kľúča *c* a s jednoduchým rámovaním. Text a notácia sú písané v 2 stĺpcoch. Ak sú použité iba linajkové osnovy bez textu, tak je napísaných najviac 9 sústav. Viacerí kodikológovia datujú rukopis do prvej polovice 14. storočia (kódex písali celkovo 4 ruky), pričom väčšina odborníkov ho považuje za dielo bratislavského skriptóra.⁵⁶ Notácia rukopisu obsahuje viacero métskych čít ako doplnky *Bratislavského misála I. Punktum* sa používa s jemnou vlásočnicovou čiarou. *Virga* sa vyskytuje len v ojedinelých prípadoch samostatne (f. 108v: *mis-ce-atur*). Viackrát sa objavuje *bipunktum*, čo môžeme považovať za vplyv českého notačného písma. *Pes* sa skladá zo samostatného *punktu* a *virgy*, ktorá je postavená vertikálne, s rombickou hlavicou smerujúcou doprava. *Clivis* je pravouhlý. *Scandicus* je vytvorený z radu doprava smerujúcich, stúpajúcich *punktov*, ktoré sú zakončené najvrchnejším tónom v tvare *virgy*. *Climacus* je notovaný v štyroch verziách. V jednoduchom tvare sa píše len ako rad klesajúcich *punktov*. Druhý a tretí variant sa píše s úvodným *tractulom* alebo s *virgou*. *Štvrtá* verzia má bipunktuálny úvod (variant rozšírený na Morave, napr. Olomouc). *Torculus* sa nepoužíva. *Porrectus* je zložený z pravouhlého *clivisu*, na ktorý plynule nadväzuje *virga*. Notácia nepoužíva *custos*. Podľa typu notového písma (nejednotnosť tvarov, viaceré variantné štruktúry) predpokladáme, že autorom notácie bol skôr aktívny hudobník (spevák), ktorý ale nepôsobil ako „dielenský“ notátor (teda profesionálny skriptor).

Obr. 2: *Bratislavský misál „H“*, Clmae 94, f. 116r.

⁵⁵ OSzK Clmae 94.

⁵⁶ ŠEDIVÝ, Ref. 43, s. 99-103. SOPKO, Július: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a Rumunsku*. Martin : Matica slovenská, 1982, č. 209.

Z roku 1403 pochádzajú fragmenty *Bratislavského misála VI* (Múzeum mesta Bratislavy A/2).⁵⁷ Podľa Knauzovho súpisu mal misál pôvodne 310 strán. Dnes sa z nich, žiaľ, zachovalo len 17 (Múzeum mesta Bratislavy má 10 ff., A/2; Štátny archív v Bratislave, Zbierka cirkevných fragmentov EC Lad. 2/34 obsahuje 7 fólií). Na dnes nezachovanom fóliu 299 sa nachádzal údaj o autorovi kódexu, ktorým bol bratislavský kanonik Michal z Trnavy.⁵⁸ Métsko-gotická notácia je umiestnená do červeného 4-linajkového notačného systému s jednoduchým rámovaním. Text je písaný v dvoch stĺpcoch s najviac 9 sústavami. Použité sú kľúče *c* (dva tvary: netypický, pravouhlý tvar a mierne zaokrúhlený druhý variant v tvare písmena *c*) a *f* (dva varianty: prvý ako dva pod sebou radené romby, druhý ako *tractulus* s dvoma pod sebou radenými *punktami*), *custos* sa nevyskytuje. *Punktum* je vytvorené z predĺženého romboidného tvaru, ktorý je takmer vertikálne postavený. *Virga* sa nepoužíva ako samostatný tvar. Ojedinele sa objavuje *bipunktum*. *Pes* sa skladá z *punktu* a *virgy* s hlavicou naklonenou doprava (*punktum* je umiestnené dosť netradične, takmer v polovici *virgy*). *Scandicus* je vytvorený z radu doprava smerujúcich, stúpajúcich *punktov*, ktoré sú zakončené najvrchnejším tónom v tvare *virgy*. *Climacus* je notovaný v dvoch variantoch. Vo verzii s úvodným jemným *tractulom* alebo v druhej verzii s *virgou*. Ostatné viactónové neumy sa v rámci notácie prefácií nepoužívajú.

Obr. 3: Bratislavský misál VI, Múzeum mesta Bratislavy A/2, 16v

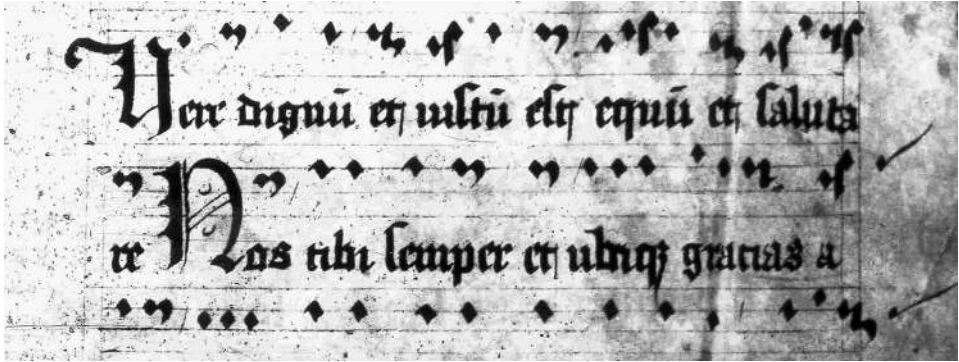
Z 15. storočia (druhá tretina 15. storočia)⁵⁹ pochádzajú pripísané fóliá s notáciou v *Bratislavskom cestovnom misáli Clmae 435* (okolo roku 1350), ktoré opäť prezentujú domáceho, teda bratislavského skriptora-notátora. Notácia je umiestnená do 4-linaj-

⁵⁷ SOPKO, Július: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin : Matica slovenská, 1986, č. 489. KNAUZ, Ref. 48, č. 8.

⁵⁸ KNAUZ, Ref. 48, s. 12: *Iste liber est completus per manus domini Michaelis de Tyrnavia, canonici Posoniensis, ad laudem dei omnipotentis. Sub anno Domini 1403. Orate pro eo propter Deum.*

⁵⁹ Datovanie Juraja Šedivého. ŠEDIVÝ, Ref. 43, s. 104.

kovej notovej osnove s dvojitém rámovaním (8 sústav) bez použitia klúčov. *Punktum* je vytvorené z rombického tvaru s jemným vlásočnicovým úvodom i zakončením. Často sa používa *bipunktum*. *Pes* sa skladá so samostatného *punktu* a *virgy*, s hlavicou smerujúcou doprava. *Clivis* je pravouhlý, často písaný s likvescentným zakončením. *Scandicus* i *climacus* sú písané s použitím *virgy*. *Porrectus* sa skladá zo samostatného *clivisu* a *virgy*. *Torculus* sa opäť nevyskytuje. Jednotlivé tvary viactónových neumových štruktúr sú písané samostatne, bez plynulých prechodov.

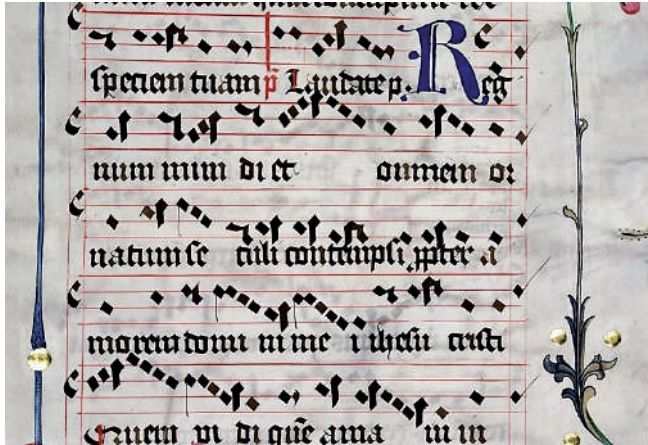
Obr. 4: Bratislavský cestovný misál Clmae 435, predné prídoštie

Ďalšie rukopisy Bratislavskej kapituly z 15. storočia reprezentujú profesionálnu prácu vyškolených skriptorov a notátorov. *Bratislavské antifonáre I, Ila, I Ib a IV* sú štýlovo jednotné. Dokladajú vzájomne súvisiace notačné školy.

Bratislavský antifonár I je notovaný métsko-gotickou notáciou monumentálneho typu. Tvary neum majú pravidelný, súmerný vzhľad. *Punktum* má mierne predĺžený, vertikálny tvar. *Pes* je zakončený rombickou hlavicou, *clivis* je pravouhlý. *Scandicus* tvoria dva stúpajúce *punkt*y a *virga* (v ojedinelých prípadoch sa vyskytuje dvojdielny *scandicus* – vplyv ostrihomskej notácie). Úvod *climacu* je bipunktuálny. Za ním nasleduje rad klesajúcich *punkt*ov smerujúcich doprava. *Torculus* je tvorený z *pesu* a pravouhlého *clivisu*. *Porrectus* sa skladá z *virgy* a *pesu*. V celom kódexe sa používa *custos* a gotické tvary klúčov *c* a *f*. Pripisovaný klúč *g* má kurzívny charakter. Na väčšine fólií je 10 riadkov červenej 4-linajkovej notovej osnove s dvojitém červeným rámovaním. Od fólia 77v je na vigíliu Navštívenia Panny Márie (*Visitatio*) uvádzaný i liturgický text (notová osnova je tu rozdelená do dvoch stĺpcov). V kódexe sa na viacerých miestach objavujú prípisky spevov z neskoršieho obdobia s rôznymi typmi notácie (métsko-gotická, métsko-gotická zmiešaná, ostrihomská, česká notácia).⁶⁰ Veľké množstvo

⁶⁰ Prípisky notácie sú na miestach, kde bol v hlavnom texte uvedený len incipit spevu. Ide prevažne o antifóny k *Magnificat* a *Benedictus*. Celý notovaný spev sa nachádzal pravdepodobne v prvom zväzku antifonára a notátor nepokladal za dôležité uviesť ho ešte raz. Dodatočné vpisovanie spevov sa uskutočnilo buď z dôvodu praxe (pre kantora bolo pohodlnejšie dirigovať alebo učiť scholu z jednej liturgickej knihy), alebo sa prvý diel antifonára pri druhom zväzku nenachádzal.

pripísaných notácií a značné opotrebovanie kódexu naznačujú, že *Bratislavský antifonár I* sa v hudobnej praxi bratislavskej kapituly používal mimoriadne dlho (pripisky sú v rozmedzí takmer 300 rokov).

Obr. 5a: *Bratislavský antifonár IIa* (100r)

Obr. 5b: *Bratislavský antifonár IIb* (14v)

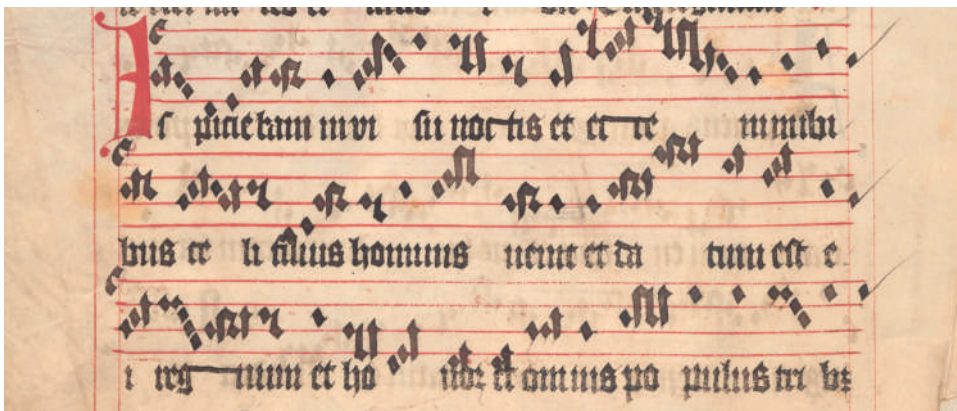
Métsko-gotická notácia *Bratislavského antifonára IIa* a *IIb* dokumentuje štylizované znaky tohto notačného systému, pričom jednotlivé neumové tvary sa približujú notačnej praxi moravských rukopisov druhej polovice 15. storočia. Notátor oboch kódexov nebol identický. Znaková sústava oboch dielov antifonára nie je rovnaká. Oba rukopisy používajú červenú 4-linajkovú notovú osnovu, dvojité červené rámovanie, *custos*, klúče

c a f. Nemecké znaky métsko-gotickej notácie sa vytrácajú. *Virga* sa vo väčšine prípadov vytráca z úvodu *climacu*. Vystriedal ju *tractulus*, ktorý je vyznačený tenkou zvislou čiarou. Jediným svedkom nemeckého pôvodu ostal tvar *scandicu*. Tvary neum majú pravidelný, súmerný vzhľad. *Punktum* má tvar rombu. *Pes* je vytvorený z *punktu* a *virgy* so zhrubnutým driekom, ktorá je zakončená rombickou hlavicou, mierne smerujúcou doprava. *Clivis* je pravouhlý, niekedy s predĺženým vrchným tónom a rombickým zakončením (spodný, nižší tón). *Scandicus* tvoria dva stúpajúce *punkty* a *virga*. Úvod *climacu* je bipunktuálny (niekedy sa uvádza s jemným *tractulom*). Za ním nasleduje rad klesajúcich *punktov* smerujúcich doprava. *Torculus* je tvorený z *pesu* a pravouhlého *clivisu*, pričom úvodné *punktum* je v samostatnom postavení. Celkovo má tento neumový tvar skrinkovitý charakter. *Porrectus* sa skladá z *virgy* a *pesu*, opäť v samostatnom postavení. V celom kódexe sa používa rombický *custos* s dlhou vlásočnicovou čiarou a gotické tvary kľúčov c a f (dva pod sebou radené romby). Notácia má vertikálny charakter.

Odklon smerom k rakúskemu notovému písmu zaznamenáva práca druhého notátora *Bratislavského antifonára IIb*. Svojím podlhovastým tvarom a špecifickými hlavicami inklinujú formy neum k notovému písmu niektorých klosterneuburských rukopisov. Mimoriadne príbuzný typ tejto veľkoformátovej métsko-gotickej notácie nachádzame v rámci pripísaných fólií obrovského štvorzväzkového *Antifonára CCl* 65-68 z Klosterneuburgu (viaceré pripísané fólie s métsko-gotickým notačným systémom, hlavný korpus je notovaný českou notáciou).⁶¹ Zastávame názor, že ide o príbuzného, ak nie o identického notátora. Takmer totožnú notáciu dokumentuje i ďalší klosterneuburský rukopis s oficiom na sviatok Prenesenia ostatkov sv. Leopolda, patróna Rakúska, *Austria laetare CCL* 59 (napísaný okolo roku 1490). Notácia *Bratislavského antifonára IIb* dokumentuje štylisticky mimoriadne špecifický typ, ktorý je charakterizovaný mierne doprava naklonenými driekmi neumových štruktúr, ktoré používajú vo výstavbe *virgu*. Jedinečný tvar *virgy* je daný jemným úvodným ťahom (vplyv písacieho nástroja) a doprava naklonenou hlavicou. Vrchná časť je takmer v tvare ohnutého chrbáta. Z jednotónových neum sa používa len rombická *punktum*. *Virga* sa vyskytuje len v skupinových tvaroch. *Pes* je vytvorený zo samostatného *punktu* a *virgy*. V rámci postavenia v štruktúre *pesu* je *punktum* umiestnené niekedy takmer v strede *virgy* (určitá príbuznosť s tvarom používaným v *Bratislavskom misáli VI*). *Clivis* je pravouhlý, vo vertikálnom postavení. Ukončený je rombickou hlavicou. *Scandicus* tvoria stúpajúce *punkty* a *virga* alebo *pes* a *virga*. *Climacus* sa uvádza ako rad klesajúcich *punktov* smerujúcich doprava, prípadne ako rad viazaných, na seba napojených *clivisov*. *Torculus* je tvorený z *pesu* a pravouhlého *clivisu*, pričom úvodné *punktum* je v samostatnom postavení. Celkovo má tento neumový tvar skrinkovitý charakter s mierne rozšíreným priestorom medzi nižšími tónmi (úvodný *pes* nie je striktno vertikálny, preto tam nastáva určité rozšírenie tvaru). *Porrectus* sa skladá z *virgy* a *pesu*. Mimoriadne zaujímavý tvar má *custos*, ktorý sa na rozdiel od *Bratislavského antifonára IIa* používa v kvadratickej forme. Notačný systém je umiestnený do 8 sústav červenej 4-linajkovej notovej osnovy s kľúčmi c a f (dva tvary: *tractulus* s dvoma rombusmi alebo dva nad sebou radené romby).

⁶¹ HAIDINGER, Alois: Bemerkungen zur Entstehung des Großen Antiphonars Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, Cod. 65-68. In: *Böhmische Buchmalerei des 14. und 15. Jahrhunderts*. Purkersdorf: Verlag Brüder Hollinek, 2012, s. 73-80. HAIDINGER, Alois: *Katalog der Handschriften des Augustiner Chorherrenstiftes Klosterneuburg*. Teil 1: Cod. 1-100. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1983.

Hlavný korpus *Bratislavského antifonára IV* je notovaný métsko-gotickým notačným systémom prvej polovice 15. storočia. Tvary jednotlivých neum sú ovplyvnené gotizáciou a monumentalizáciou, ktorá sa podieľala na zväčšení neumových tvarov všetkých typov notácií v Európe od prvej tretiny 15. storočia. Notačný systém antifonára nadväzuje na métsko-gotickú notáciu *Bratislavského misála „H“* zo 14. storočia⁶² a *Bratislavského misála VI* z roku 1403.⁶³ Systém je umiestnený do 10 riadkov červenej štvorlinajkovej notovej osnovy s dvojitém rámovaním a s použitím *custosu* (f. 1v má 9 riadkov notovej osnovy). *Custos* má tvar kosoštvorca s dlhou vlásoknicovou čiarou smerujúcou doprava. Notačný systém antifonára využíva kľúče *c*, *f* a *g*. *F*-kľúč je vytvorený z gotizovaného *tractulu* so zrezanou vrchnou a spodnou časťou v spojení s dvoma punktami radenými v tercii pod sebou. Z komplexného pohľadu má celkový duktus neum métsko-gotického notačného systému antifonára vertikálne smerovanie. Samotné neumové znaky sú vytvorené so štylizovanými rombickými hlavicami (vplyv písárskeho nástroja). Notáciu hlavného korpusu antifonára radíme do prvej polovice 15. storočia (druhá štvrtina 15. storočia). Jednotónová neuma, *punktum*, má mierne kaligrafický, predĺžený kosoštvorcový tvar vo vertikálnom postavení. *Pes* je vytvorený zo samostatného *punktu* a *virgy*, ktorá má tiež vertikálny smer. *Clivis* je pravouhlý – métsky. Ukončený je manieristickou, pravidelne vykreslenou rombickou hlavicou. *Scandicus* sa skladá z dvoch stúpajúcich *punktov* smerujúcich doprava a *virgy*. Zachováva si pôvodnú nemeckú podobu, bez akéhokoľvek ostrihomského vplyvu na pôvodný tvar. *Climacus* sa skladá z úvodného *bipunktu*, za ktorým nasleduje rad klesajúcich *punktov*, smerujúcich doprava. Úvod *climacu* mohol byť ovplyvnený ostrihomským notačným systémom, pre ktorý bol bipunktuálny úvod jedným z určujúcich a významných znakov. Tento prvok možno pokladať za jediného svedka možného vplyvu tejto notácie na podobu znakového systému *Bratislavského antifonára IV*. *Torulcus* je vytvorený z *pesu* (so samostatným úvodným *punktom*), ktorý je viazaný s *virgou*. *Virga* je podobne ako *clivis* ukončená rombickou hlavicou. *Porrectus* tvorí *clivis* v spojení s *virgou*, pričom oba znaky sú k sebe len priradené.

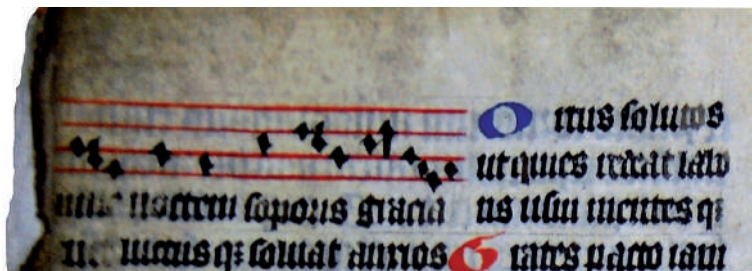
Obr. 6: Bratislavský antifonár IV (3v)

⁶² OSzK Clmae 94, SZENDREI, Ref. 11, M3, SOPKO, Ref. 56, č. 209.

⁶³ Múzeum mesta Bratislavy A/2. SOPKO, Ref. 57, č. 489; KNAUZ, Ref. 48, Kn 8.

Prípisky kódexu sú písané ostrihomským alebo métsko-gotickým notačným systémom.⁶⁴

Celková realizácia notačných znakov *Bratislavského antifonára I* a *Bratislavského antifonára IV* vykazuje mimoriadne príbuzné vlastnosti. Janka Szendrei ich dokonca považuje za prácu jedného skriptora alebo prinajmenšom jedného skriptória. Do tejto skupiny rukopisov radíme ešte i tretí rukopis Bratislavskej kapituly, ktorý je dnes zachovaný iba vo fragmentárnej podobe. Ide o *Notovaný žaltár* (väzba mestských protokolov *Protocolla Antiqua A-C*).⁶⁵

Obr. 7: *Notovaný žaltár* (väzba mestských protokolov *Protocolla Antiqua A-C*)

Posledným neskorostredovekým, kompletne zachovaným rukopisom z Bratislavy je *Bratislavský misál „G“* (Clmae 219, 1488), takisto prezentujúci vrcholné štádium métsko-gotickej notácie, ktorý sa svojím štýlom radí medzi bratislavské rukopisy. *Punktum* má tvar rombu s jemným vlásočnicovým úvodom i záverom. *Pes* je vytvorený z *punktu* a *virgy* so zhrubnutým driekom (podobný ako pri *Bratislavskom antifonári I* a *II*). Oba tvary stoja niekedy takmer úplne samostatne. *Virga* je zakončená rombickou hlavicou, mierne smerujúcou doprava. *Clivis* je pravouhlý, niekedy s predĺženým vrchným tónom a rombickým zakončením (spodný, nižší tón). Hrot *clivisu* je po úvodnom *punkte* manieristicky znázornený predĺženou vlásočnicovou čiarou. *Scandicus* tvoria stúpajúce, doprava smerujúce *punkty* a *virga*. Úvodné *punktum climacu* je vytvorené s jemnou *traculovou* čiarou, za ktorou nasleduje rad klesajúcich *punktov* smerujúcich doprava. *Torculus* je tvorený z *pesu* a pravouhlého *clivisu*. Tento neumový tvar má skrinkovitý charakter. *Porrectus* sa skladá z *virgy* a *pesu*. *Custos* sa uvádza s dlhou vlásočnicovou čiarou. Použité sú kľúče *c* a *f* (dva pod sebou radené romby s manieristickým, štylizovaným zakončením).

⁶⁴ Ostrihomská notácia kurzívneho charakteru zo 16. storočia (f. 22r, f. 57r, f. 195v). Métsko-gotická notácia z 15. – 17. storočia (f. 1r, f. 26v, f. 63r, f. 121r-v, f. 130r, f. 220v, f. 224r). Métsko-gotická notácia zmiešaná s prvkami gotickej chorálnej notácie, koniec 16. storočia až začiatok 17. storočia (f. 8r-v, f. 112r, f. 115r, f. 155r-v, f. 228r-v).

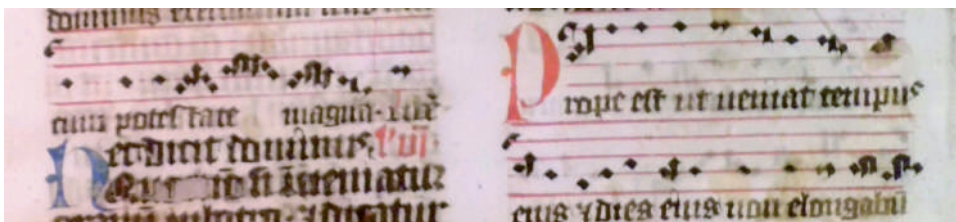
⁶⁵ VESELOVSKÁ, Eva: *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi – Archivum Nationale Slovacaum*. Ed. *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia*, Tomus III. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2014, Nr. 60-62.

Mimoriadne vzácne notované fragmenty s métsko-gotickou notáciou sa zachovali na obaloch listín (*Acta anni – varia*) Hodnoverného miesta Premonštrátskeho konventu v Lelesi, ktoré sú dnes deponované v Slovenskom národnom archíve. Na obaloch protokolov Hodnoverného miesta sa zachovali zlomky zo 4 rôznych bohoslužobných kníh, zo sekvenciára/hymnára z druhej polovice 14. storočia, z misála z rokov 1350 – 1375, z antifonára z rokov 1350 – 1375 a zo žaltára z prelomu 14./15. storočia. Predpokladáme, že fragmenty sú priamymi svedkami premonštrátskej dielne a aktívnej skriptorskej činnosti premonštrátov. Sme toho názoru, že používali oba typy notácií. Kým staršie fragmenty uprednostňovali ostrihomský systém, mladšie z prelomu 14./15. storočia notáciu métsko-gotickú. Z obsahového (liturgického) hľadiska je mimoriadne zaujímavý fragment sekvenciára so sekvenciami na sviatky najdôležitejších domácich svätcov – sv. Alžbety (Sq. *Gaude Sion quod egressum*) a sv. Ladislava, uhorského kráľa (Sq. *Novae laudis attolamus*). Métsko-gotická notácia reprezentuje rýchly, profesionálny notopis s vertikálnym postavením notačných štruktúr. Kaligrafickú, mimoriadne úhľadne prepracovanú podobu métsko-gotickej notácie reprezentujú fragmenty žaltára (Hodnoverné miesto Leleský konvent).

Obr. 8: Žaltár, Hodnoverné miesto Leleský konvent (Sedlák 11 f.) Slovenský národný archív

Notácii moravských skriptorských dielní sa približuje fragment *Breviára MUS I-4* z Hudobného múzea Slovenského národného múzea.

Obr. 9: *Breviár MUS I-4* z HM SNM

Spišské rukopisy

Z kompletných rukopisov zo Spiša sa zachovali dva rukopisy s notáciou zo 14. storočia: *Spišský breviár* H R III 94 (Knížnica Batthyaneum v Albe Julii)⁶⁶ a *Spišské nekrológium* R I 61 (Knížnica Batthyaneum v Albe Julii),⁶⁷ dva z prelomu 14./15. storočia *Spišský breviár* D R II 46 (Knížnica Batthyaneum v Albe Julii),⁶⁸ a *Misál* Clmae 92 a dva celonotované kódexy z 15. storočia zo Spišskej Kapituly, *Spišský graduál Juraja z Kežmarku z roku 1426 Mss. Mus. No. 1* a *Spišský antifonár Mss. Mus. No. 2*.

Oba rukopisy zo Spišskej Kapituly boli používané a vyhotovené pre liturgické obrady v Kostole sv. Martina v Spišskej Kapitule. O používaní oboch rukopisov v Spišskej Kapitule niet pochyb. Z tohto dôvodu je možné oba kódexy považovať za vzorové pramene pre určenie základnej typológie hudobnopaleografických štruktúr, ktoré boli charakteristické pre stredoveké rukopisy spišského regiónu. Na základe analýzy neum *Spišského antifonára* a *Spišského graduálu* a veľkého počtu zachovaných fragmentov z rôznych archívnych inštitúcií Spiša (Levoča, Bardejov, Poprad, Kežmarok, Spišská Nová Ves) a východného Slovenska (Prešov, Košice) je možné vystopovať niekoľko zaujímavých informácií o zvyklostiach notátorskej praxe Spiša v 14., a najmä v 15. storočí. Okrem oboch kódexov Spišskej Kapituly sú príbuzným métsko-gotickým znakovým systémom notované i rukopisy zo Štátnej vedeckej knižnice v Prešove (*Notovaný breviár z Dambna* z roku 1375⁶⁹ a *Žaltár* z druhej polovice 14. storočia⁷⁰), *Misál Clmae 92* z Maďarskej národnej knižnice v Budapešti,⁷¹ *Misál* a *Žaltár*⁷² z Východoslovenského múzea v Košiciach a *Spišský breviár* D R II 46 (Knížnica Batthyaneum v Albe Julii).

Niekoľko spoločných prvkov obsahujú *Misál Clmae 92*, *Spišský graduál*, *Spišský antifonár* a niekoľko desiatok fragmentov z Lyceálnej knižnice v Kežmarku, Štátneho archívu v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica, zo Štátneho archívu v Prešove, pracovisko Archív Poprad, zo Štátneho archívu v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves a zo Štátneho archívu v Prešove, špecializovaného pracoviska Spišského archívu v Levoči zo 14. a 15. storočia.

⁶⁶ Ide pravdepodobne o fragmenty z hymnára. Kódex patril do fondu levočskej farskej knižnice. Notované sú len dva fragmenty z prídoštia s métskou notáciou poľskej proveniencie (Vroclavský okruh). Zlomky obsahujú notované hymny. Predné prídoštie: *Veni redemptor gentium* (<http://cantusdatabase.org:009408a>, *Nativitas Domini*) a *Corde natus ex parentis* (008289, *Purificatio BMV*); zadné prídoštie: *Conditor alme siderum aeterna lux* (008284, *Dominica 1 Adv.*) a *A solis ortus cardine* (008248, *Assumptio BMV*).

⁶⁷ Neskoršou rukou je métsko-gotickou notáciou dopísané rezponzórium *Christe fili dei vivi miserere nobis* (006276) s neidentifikovaným veršom *Resurrexisti...miserere nobis* a s doxológiou.

⁶⁸ Na f. 242v je métsko-gotickou notáciou notované rezponzórium *Quae est ista quae ascendit* s veršom *Ista est speciosa*, od fólia 261v je uvedené celé notované officium s úvodnou antifónou *Ecce tu pulchra es amica* na sviatok Nanebovzatia Panny Márie.

⁶⁹ SOPKO, Július: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin : Matica slovenská, 1981, č. 197. URDOVÁ, Sylvia: Poznámky k hudobnému repertoáru adventnej časti notovaného breviára (1375) vo fonde Kolegiátnej knižnice v Prešove. In: *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska I*. Marcela DOMENOVÁ (ed.). Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2009, s. 7-20.

⁷⁰ SOPKO, Ref. 69, č. 196.

⁷¹ OSzK Clmae 92. SZENDREI, Ref. 11, M 1. GÜNTHEROVÁ, Alžbeta – MIŠIANIK, Ján: *Stredoveká knižná malba na Slovensku*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, č. 6, s. 37-38.

⁷² SOPKO, Ref. 69, č. 161. SZENDREI, Ref. 11, C 54.

Notačný systém týchto kódexov je do istej miery uniformný v prípade ostrých, zrezaných tvarov jednotlivých koncových častí niektorých neum. *Clivis*, *torculus* a *porrectus* sú v závere zapisované bez akýchkoľvek rombických zakončení. Táto typizovaná štruktúra sa objavuje v geograficky blízkych, poľských rukopisoch.⁷³ Nepoužíva sa v bratislavských prameňoch a napríklad v pramennej základni Banskej Bystrice, kde sa objavuje mierne odlišná, jasne rombizovaná, manieristická podoba métsko-gotického systému s rombickými zakončeniami neum (*bratislavské antifonáre I, II, IV*). Pre spišský región sa v 15. storočí stal mimoriadne typickým znakom 5-linajkový notačný systém (ide pravdepodobne o vplyv poľskej skriptorskej tradície), ktorý sa používal v spojení s dvojitým červeným rámovaním a s využitím *custosu* (všetky tieto znaky sú spoločné pre *Spišský graduál* aj *Spišský antifonár*).

Notáciu *Spišského antifonára* a *Spišského graduálu* tvoria kontaktné neumové štruktúry, ktoré boli v priebehu 13. storočia vytvorené miešaním métskej a nemeckej notácie. Nejde o primárny notačný typ, ale o zmiešaný systém, ktorý sa na území Slovenska objavuje v priebehu 14. storočia. Rýchlo sa rozširuje na celom našom území, pričom dokladá jasnú nezávislosť od susednej českej a ostrihomskej notátorskej tradície. Zrkadlo strán oboch rukopisov je určené dvojitým červeným rámovaním, počet sústav na jednom fóliu je v graduáli väčšinou 9 a v antifonári 10. Použitá je 5-linajková červená notová osnova, *custos* v 2 tvaroch (*punctum* s predĺženou koncovou vlásoknicovou čiarou alebo *rombus* s ozdobným, manieristickým vertikálnym zakončením) a kľúče *c, f, g* (v tvare hranatej číslice 9), posuvky *b* a odrážka. *F*-kľúč má v *Spišskom antifonári* tri základné tvary. Prvý variant je vytvorený z vertikálnej, gotizovanej *virgy* bez hlavice, s dvoma o terciu nižšie postavenými *rombusmi*. Je to najčastejšie používaný tvar. Druhá verzia kľúča je v podobe gotizovanej *virgy* bez hlavice s troma *rombusmi*, ktoré sú pod sebou vertikálne radené v sekundových krokoch. Ide o ojedinelý tvar tohto kľúča, ktorý je zatiaľ známy len zo *Spišského antifonára*. Tretí variant tvoria dva pod sebou vertikálne radené *punkty* v terciiovom odstupe. Tento typ kľúča *f* sa v *Spišskom graduáli* využíva najčastejšie.

Celkový duktus písma oboch rukopisov je vertikálny. Z jednotónových neum je použité dominantne *punctum*. Samostatná *virga* sa podobne ako v iných stredovekých kódexoch a fragmentoch z územia Slovenska takmer nevyskytuje. Použitá je len ako súčasť viactónových neumových štruktúr (*pes*, *scandicus*, *climacus*, *porrectus*). Dvojtónové neumy *pes* (dva stúpajúce tóny) a *clivis* (dva klesajúce tóny) majú klasický métsky tvar. *Pes* je vytvorený zo samostatného *punktu* a *virgy*, ktorej hlavica smeruje doprava. *Pes* sa neuvádza vo viazanom, esovitom tvare ako v prípade ostrihomskeho notačného systému. *Clivis* je pravouhlý, bez rombického zakončenia (na rozdiel od bratislavských rukopisov). Má jasne zrezané zakončenie, podobne ako niektoré poľské rukopisy.⁷⁴ Úvodné *punctum clivisu* je v *Spišskom antifonári* niekedy takmer rovnako dlhé ako nižší tón tohto neumového tvaru (na rozdiel od *clivisu*,

⁷³ SUTKOWSKI, Adam: Cechy paleograficzne notacji muzycznych w polskich rekopisach średniowiecznych. In: *Musica Medii Aevi* I. Krakow : Instytut sztuki PAN, 1965, s. 53-68.

⁷⁴ SZENDREI, Ref. 5, obrazová príloha III/27-33. *Antifonár MS 47* z Archívu katedrálnej kapitulskej knižnice v Krakove; *Graduál MS 45* z Archívu katedrálnej kapitulskej knižnice v Krakove; *Pontifikál MS 12* z Archívu a katedrálnej kapitulskej knižnice v Krakove; *Antifonár MS 48* z Archívu katedrálnej kapitulskej knižnice v Krakove; *Graduál MS 46* z Archívu katedrálnej

ktorý sa vyskytuje v *Spišskom graduáli*). Trojtónová neuma *scandicus* je vytvorená z dvoch stúpajúcich, doprava smerujúcich *punktov*. Najvrchnejší tón tvorí *virga* s hlavicou naklonenou doprava. V prípade, ak je medzi prvým a tretím tónom väčší ako sekundový interval (vyskytujú sa však aj prípady, že môže ísť aj o sekundové kroky), druhé *punktum* je predĺžené do podoby *virgy* bez hlavice. *Climacus* sa objavuje v troch tvaroch. Najčastejšie je uvedený s úvodným *bipunktom* a za ním nasledujúcim radom doprava smerujúcich, klesajúcich *punktov*. Druhý tvar *climacu* je vytvorený podobne. Najvrchnejší tón je ale nahradený jednoduchým *punktom*. Tretí tvar je s najvrchnejším tónom v tvare *virgy*. *Torculus* sa používa v skrinkovitej podobe so samostatným úvodným *punktom*. Tvarovo sa *torculus Spišského antifonára* na fóliách 1r – 92r mierne odlišuje od formy, ktorú používa *Spišský graduál*. Plynulý prechod tejto trojtónovej neumy (*punktum*, *virga* v spojení s *clivisom*) má pravouhlé vertikálno-horizontálne a následne vertikálne smerovanie. V *Spišskom graduáli* sa horizontálna línia prostredného tónu nedodržiava striktne, ale smeruje nadol. Túto formu *torculu* používa *Spišský antifonár* od f. 92v. *Porrectus* je v oboch rukopisoch vytvorený zo samostatne postaveného *clivisu* a *virgy*. V oboch rukopisoch sa často používajú kombinácie viactónových neum (*torculus resupinus*, *porrectus flexus* a i.). Notácia *Spišského antifonára* často používa *bipunktum*, ktoré sa v *Spišskom graduáli* nevyskytuje vôbec. Je to zaujímavý jav, ktorý môže odzrkadľovať výrazný vplyv českého prostredia v čase tvorby *Spišského antifonára* (česká notácia používa *bipunktum* veľmi často).

Obr. 10: *Spišský graduál Juraja z Kežmarku*, Slovenský národný archív Fond Hodnoverné miesto Spišská Kapitula, Anni 1615-161 1v

kapitulskej knižnice v Krakove; *Antifonár MS 97* z Katedrálnej knižnice Gniezno, *Graduál MS 1* Duchovného seminára Włocławek.

Obr. 11: *Spišský antifonár*, Slovenský národný archív Fond Hodnoverné miesto Spišská Kapitula, Anni 1558-1564 1v

Košický misál (inv. č. Zb. 87)⁷⁵ z roku 1379 dokumentuje dva typy rýchlej, kurzívnej notácie. Notácia prefácií na fóliu 135v reprezentuje klasické tvary métsko-gotickej notácie. Druhý typ notácie, bezlinajková notácia čiernej farby, je doplnený neskoršou rukou. Métska notácia je umiestnená na čiernu, 5-linajkovú notovú osnovu s použitím kľúča *c a f*. Notové osnovy oboch kľúčov sú označené červenou farbou. *Custos* notácia nepoužíva.

Obr. 12: *Misál*, Východoslovenské múzeum Košice, 135v

Notovaný žaltár inv. č. F 9232 z Východoslovenského múzea v Košiciach z konca 15. storočia obsahuje viacero notačných systémov z rôznych období. Notované antifóny a časť notovaného officia za zosnulých s českou a métskou notáciou pochádza z konca 15. storočia. Žaltár je notovaný, pravdepodobne dodatočne, viacerými písárskymi rukami. Najčastejšie sa vyskytuje notácia métsko-gotická (napríklad hymnus *Ave Katherina*). Niektoré prípisky sú notované českým systémom (napríklad hymnus

⁷⁵ KARDOŠOVÁ, Lýdia: Rukopisy 14. – 15. storočia a tlače 16. storočia. In: *Gotické umenie košických zbierok*. Košice : Východoslovenské múzeum Košice – Slovenská národná galéria, 1995, s. 190-191. RÖSSLER, Elemér: *A kassai múzeum nyilvános könyvtárának czímjegyzéke*. Kassa 1904, s. 540. RADÓ, Polycarp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1973, č. 24, s. 111-114.

Dies venit victoriae, oficium *Pro defunctis: Putasne mortuus*). Mladšie ruky posledných fólií (napríklad pripísaný hymnus *Gaudet caeli nova luce*) používali kvadratickú alebo dokonca menzurálnu notáciu (*Stabat mater dolorosa*).

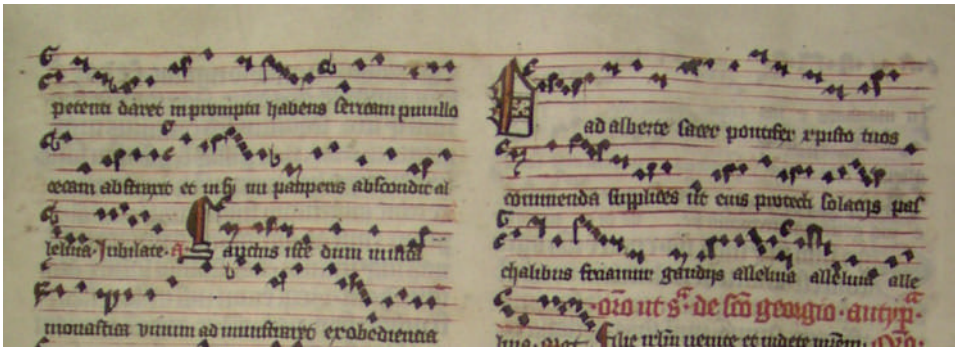
Obr. 13: Žaltár, Východoslovenské múzeum Košice, 44v

Žaltár (sine sign.) zo Štátnej vedeckej knižnice v Prešove prezentuje métsko-gotickú notáciu druhej polovice 14. storočia s vertikálnym smerovaním. Použité sú kľúče *c* a *f* (*custos* sa neobjavuje). Neumové znaky sú umiestnené do čiernej, 4-linjkovej notovej osnovy (rôzne počty riadkov podľa dĺžky spevov). Na f. 67v je dopísaná celá strana notovej osnovy (*In nomine sancte et individue trinitatis anne: Qui operate gloriosa*). Časť rukopisu je zničená častým používaním.

Obr. 14: Žaltár, Štátna vedecká knižnica Prešov, 22v

Notovaný breviár (sine sign.) zo Štátnej vedeckej knižnice v Prešove z roku 1375,⁷⁶ dokumentuje krakovský liturgický rítus. Breviár je notovaný métsko-gotickým systémom, ktorý je umiestnený na 4-linajkovú notovú osnovu červenej farby s jednoduchým rámovaním (väčšinou 19 riadkov v dvoch stĺpcoch). Kódex bol notovaný postupne viacerými notátorskými rukami. *Custos* sa nepoužíva. Klúče sú *c* a *f*. Gotizácia foriem neum je v pokročilom štádiu. *Punktum* má podlhovastý, vlnkovitý tvar. *Pes* a *torculus* začínajú samostatným *punktom*, *scandicus* je vytvorený z dvoch stúpajúcich *punktov* a *virgy*. *Clivis* je pravouhlý, s jemným zakončením bez rombickej hlavice. *Porrectus* je plynulý, vytvorený z *clivisu* a *tractulu* – *virgy*. *Climacus* je bez úvodného *tractulu*.

Obr. 15: *Notovaný breviár*, Štátna vedecká knižnica Prešov, 171r

Veľká skupina fragmentov s métsko-gotickým systémom, ktorá pochádza z jedného rukopisu, sa zachovala v Štátnom archíve v Banskej Štiavnici.⁷⁷ Dvadsaťosem zlomkov z graduálu, jeden zlomok kyriale a fragmenty so sekvenciami mohli pochádzať z tej istej liturgickej knihy. Notácia bola umiestnená na 5-linajkovú notovú osnovu červenej farby s dvojitým rámovaním. V prípade kompletného, nerozrezaného fólia mal kódex rozmery približne 350 x 492 mm. Linajkový systém bol umiestnený do 8 riadkov notovej osnovy, ktorej výška bola cca 28,5 – 30 mm. Medzera notovej osnovy mala veľkosť 7 – 9 mm. Takmer vždy sa používal *custos* (ojedinele na konci riadka nie je uvedený). *Punktum* je v tvare kosoštvorcového rombu veľkosti 6 x 8 mm. Samostatná *virga* sa nepoužíva. *Pes* a *torculus* sa uvádzajú so samostatným úvodným *punktom*. *Pes* je vytvorený z rombickeho *punktu* a *virgy* s hlavicou smerujúcou doprava. *Clivis* je pravouhlý, bez rombickeho zakončenia. *Scandicus* je vytvorený z dvoch stúpajúcich *punktov* a *virgy* (nemecký pôvod), prípadne je zložený z *punktu*, *tractulu* a *virgy*. *Climacus* sa skladá z *virgy* (niekedy sa objavuje namiesto *virgy* len *punktum* alebo *punktum* s tenkou zvislou čiarou) a dvoch klesajúcich *punktov*. *Porrectus* je zložený z *clivisu*

⁷⁶ SOPKO, Ref. 69, s. 226–227, č. 197.

⁷⁷ VESELOVSKÁ, Eva (ed.): *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitate Schemnitzensi. Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia*, Tomus II. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2011, č. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 35, 38, 39, 40, 49, 50, 51, 52, 72 (+ 70, 42, 53, 71).

a *virgy*. Celkovo je smer notačného písma vertikálny. Zrezané tvary neum sa približujú k spišským a poľským rukopisom krakovského okruhu. Notácia banskoštiavnických zlomkov má mimoriadne blízko najmä ku krakovským rukopisom.⁷⁸ Z kľúčov sa používajú kľúč *c*, *g* a *f* v tvare dvoch nad sebou radených rombusov (číslca 3). *Custos* je písaný v tvare rombu s jemnou, predĺženou čiarou v závere. Výzdobný systém používa čierno-žlté, červeno-modré a červené iniciály s geometrickou výplňou. V prípade jednoduchých lombárd (sekvencie) sa používa striedanie červených a modrých jednoducho zdobených iniciál.⁷⁹ Predpokladáme, že takmer všetky z 32 banskoštiavnických fragmentov pochádzali z jednej liturgickej knihy z konca 15. storočia. Stopy krakovských notopiscov by sa dali hypoteticky predpokladať v Banskej Štiavnici v súvislosti s činnosťou poľských majstrov pri výzdobe Kostola sv. Kataríny na prelome 15. a 16. storočia.

Poľskú tradíciu a odlišnú verziu neskorostredovekej métsko-gotickej notácie reprezentuje fragment *Graduálu MUS I-5* z Hudobného múzea Slovenského národného múzea.

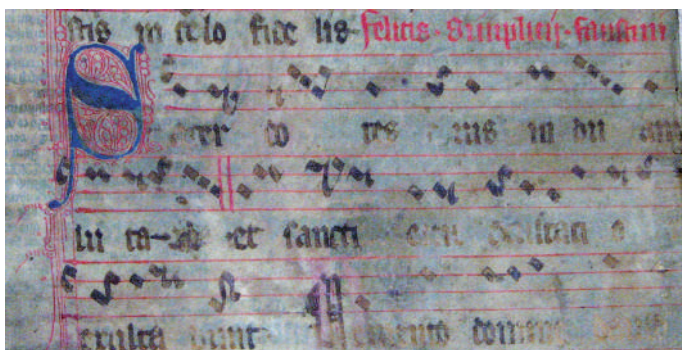
Obr. 16: *Graduál MUS I-5* z Hudobného múzea Slovenského národného múzea

Stredoveký zlomok z Diecéznej knižnice *Graduál 167* dokumentuje tiež poľský typ métsko-gotickej notácie, ktorá sa v našom geografickom priestore nepoužívala. Systém je umiestnený do 4-linajkovej červenej notovej osnovy s dvojitém rámovaním a s kľúčom *c*. Notácia používa plynulé tvary *pesu* a *torculu*, pravouhlý *clivis* a mimoriadne špecifický *porrectus*, ktorý má druhú a tretiu notu spojené len tenkou vlásočnicovou čiarou. Zvláštnym skriptorským ťahom sa vyznačuje aj spojenie *climacu* (doprava smerujúce klesajúce *punky*) s ďalším *punktom* (terciový skok smerom hore: *Sacer-do-tes*). Notácia fragmentu sa približuje skôr poľským rukopisom, pričom najpríbuznejšiu znakovú štruktúru vykazuje napríklad *Antifonár Ms 4* z Diecézneho múzea v Plocku zo 14. storočia.⁸⁰

⁷⁸ KrK47. *Antifonár*, Kraków, Archiwum i Bibliotheka Krakowskiej Kapituły Katedralnej MS 47, 15. storočie, 387 ff., rozmery: 390 x 586 mm. KrK 45: *Graduál*, Kraków, Archiwum i Bibliotheka Krakowskiej Kapituły Katedralnej MS 45, pred r. 1423, 302 ff., rozmery: 338 x 459 mm.

⁷⁹ Štiavnickým zlomkom č. 12 a 20 sa mimoriadne približuje fragment *Graduálu Tomus 2/ Fons 41/ Fasc.1/ Nro.?, 1601* zo Štátneho archívu v Banskej Bystrici, pracovisko Archív v Kremnici, ktorý obsahuje spevy na sviatky BMV, s. Thomae a in Dedicacione Ecclesiae. Rozmerovo je ale mierne odlišný (výška notovej osnovy je len 20 mm).

⁸⁰ SZENDREI, Ref. 5, PlM 4, s. 273.

Obr. 17: *Graduál 167* z Diecéznej knižnice v Nitre

Viaceré neskorostredoveké rukopisy dokumentujú miešanie prvkov métsko-gotického systému s inými, regionálne blízkymi notáciami. Miešanie prvkov a prelínanie používania rôznych štruktúr viacerých notácií zaznamenávame v kompletných i fragmentárne zachovaných materiáloch z celého územia Slovenska. Na prelome 14./15. storočia sa notopis niektorých rukopisov z územia stredovekého Uhorska dostal do špecifickej vývojovej fázy.⁸¹ Menila sa technika notového písma (gotizované tvary neum spôsobené používaním širokých pier). Na notačné systémy, používané v našich skriptorských dielňach, silno pôsobili zahraničné vplyvy (najmä české a nemecké). Notátorské reformy neprijali všetky skriptorské školy rovnako. V centrálnych skriptóriách sa už koncom 14. storočia objavili snahy o premenu starých, spojených neumových tvarov (typickým znakom ostrihomskej notácie sú viazané, plynulé tvary – najmä plynulý *scandicus*) na nové gotické noty. Jednotlivé body sa zväčšili, čo zodpovedalo požiadavkám vtedajšej praxe a hudobného života. Chorálne knihy museli byť v 15. storočí z diaľky dobre čitateľné. Lepšia čitateľnosť kódexov zapríčinila odlišné smerovanie pôvodne zvislých, bodových radov (typický znak ostrihomskej notácie)⁸² smerom doprava.⁸³ V rámci reformného procesu sa v polovici 15. storočia vytvorilo samostatné notové písmo, ktoré nemožno považovať ani za ostrihomskú, ale ani za métsku notáciu, pretože v ňom pôsobili silné ostrihomske prvky. Janka Szendrei ho nazýva métsko-gotickou ostrihomskou zmiešanou notáciou.⁸⁴ Vznik nového notového písma odzrkadľuje vzdelanostnú úroveň uhorských skriptórií, ktoré sa budovali na starej tradícii, ale nebránili sa ani zahraničným vplyvom. Prvými reprezentantmi métsko-gotickej zmiešanej notácie sú dva zväzky antifonárov s ostrihomským rítom z polovice 15. storočia (*Ostrihomský antifonár Mss. I. 3* z Metropolitnej arcibiskupskej knižnice v Ostrihome⁸⁵). K ďalším rukopisom, ktoré používajú uvoľnenú techniku

⁸¹ SZENDREI, Ref. 4, 1988, s. 5-234.

⁸² Typický ostrihomský *climacus* tvorili úvodné *bipunktum* a rad zvislých klesajúcich *punktov*.

⁸³ Métsko-gotickú notáciu charakterizuje smerovanie doprava aj v prípade *climacu*.

⁸⁴ SZENDREI, Ref. 11.

⁸⁵ SZENDREI, Ref. 11, C 8, C 9, F 40 (Maďarská akadémia vied MTA 308) a U.Fr.I.m.236 z Univerzitnej knižnice v Budapešti. RADÓ, Ref. 75, 1973, s. 528-529.

métsko-gotického zmiešaného systému, patrí napríklad *Budínsky žaltár*⁸⁶ a chorálne knihy, ktoré sú pripisované činnosti záhrebského biskupa Osváta Thuza (MR 1, MR 10).⁸⁷ Kódexy notované touto notáciou boli väčšinou veľkoformátovými, bohato zdobenými liturgickými knihami.

V Štátnom archíve v Trnave sa vo fonde Magistrátu mesta Trnava pod signatúrou IIIId/599 zachoval na vrchnom obale daňovej knihy (*Liber restantiarum* 1659, 1670, 1676) zaujímavý fragment zo stredovekého antifonára. Pergamenový rukopis z polovice 15. storočia obsahuje oficiové spevy z *Commune Sanctorum* (*Commune unius Confessor / Commune unius Confessor Episcopus*). Métsko-gotický zmiešaný notačný systém je umiestnený do 8 riadkov 5-linajkovej notovej osnovy červenej farby s dvojitém rámovaním. Systém používa kľúče *c* a *f*. *Custos* je uvedený v tvare kvadry, čo je v prípade uhorských rukopisov mimoriadne zriedkavé.⁸⁸ Métsko-gotická zmiešaná notácia dokumentuje klasické tvary métskeho systému v gotickom stvárnení. Niektoré neumové tvary sú vytvorené pod vplyvom ostrihomského systému (plynulé, nedelené tvary má *pes*, *porrectus* aj *torculus*). Jednotónová neuma *punktum* je uvedená v rombickej forme (ca. 7 x 7 – 8 mm). Dvojtónový, vertikálne stavaný *pes* je vytvorený z *punktu* a *virgy*, pričom oba tvary do seba plynulo prechádzajú (ostrihomský vplyv, prípadne český vplyv). *Clivis* je pravouhlý (typický métsky), jeho spodný tón má zrezaný tvar (spíšské, poľské rukopisy). Trojtónová neuma *scandicus* sa objavuje v dvojdielnom tvare (samostatné *punktum* + plynulý, mierne doprava naklonený *pes*).⁸⁹ *Climacus* je vytvorený radom klesajúcich, doprava smerujúcich *punktov*. *Torculus* i *porrectus* majú skrinkovitý tvar. Oba reprezentujú plynulé zlúčenie základných stavebných prvkov. Na základe analýzy a komparácie notácie fragmentu z Trnavy a *Ostrihomského antifonára Ms. I. 3c* z Arcibiskupskej knižnice v Ostrihome je možné vysloviť tvrdenie, že ide o tožný rukopis alebo minimálne o zhodného skriptora a notátora.⁹⁰ Napriek faktu, že fólio z Trnavy má odrezanú vrchnú časť, ostatné rozmery rukopisu (neúplné zrkadlo, výška notovej osnovy, veľkosť medzery) a absolútna zhoda používaných neumových tvarov, kľúčov a *custosu* potvrdzujú toto tvrdenie.⁹¹

⁸⁶ Podľa Szendrei vznikli oba kódexy v budínskej skriptorskej dielni. SZENDREI, Ref. 11, C7.

⁸⁷ SZENDREI, Ref. 11, C 55 a C 57. KNIEWALD, Dragutin: *Illuminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa*. In: Rad Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti. Zagreb : Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1944, s. 82-83, 72-76.

⁸⁸ Rukopisy notované métsko-gotickou notáciou používali väčšinou rombickej tvar *custosu*. Kvadratický *custos* sa vyskytuje v notácii českej.

⁸⁹ Tento tvar *scandicus* je vytvorený pod vplyvom českej notácie.

⁹⁰ KÖRMENDY, Kinga: *A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa*. Budapest : MTA, 1979. VESELOVSKÁ, Eva – KÖRMENDY, Kinga: *Az Esztergomi Főszékesegyházo Könyvtár Ms I 3c jelzetű antifonáléjának egy töredéke a Nagyszombati Városi Levéltárban*. In: *Magyar Könyvszemle*, roč. 131, 2015, č. 3, s. 300-302.

⁹¹ VESELOVSKÁ: *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitate Tyrnaviensi*. *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia*, Tomus IV. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2015, Nr. 8.

Obr. 18: Ostrihomský antifonár Ms. I. 3c, Štátny archív v Trnave, Magistrát mesta Trnava IIIId/599

I ďalší trnavský zlomok *Graduál Cechy – murári (Meisterbuch) 1653 – 1870* (Štátny archív v Trnave) pochádza z okruhu ostrihomských rukopisov prelomu 15. a 16. storočia. Tvary zmiešanej métsko-gotickej a ostrihomskej notácie dokladajú plynulé, viazané tvary viactónových neumových tvarov (esovitý, doprava naklonený *pes*, *scandicus* vytvorený z *punktu* a *pesu*). Pre notáciu fragmentu sú charakteristické zrezané tvary métskeho *clivisu* a *torculu* (posledný tón), bez rombického zakončenia. *Torculus* má plynulý, skrinkovitý tvar. *Climacus* je postavený bez úvodnej *virgy*, len ako rad klesajúcich, doprava smerujúcich *punktov*. Notácia sa približuje k tvarom okruhu ostrihomských kódexov (*Ostrihomský antifonár II, Mss. I.3, C9, F40*⁹² alebo *Futaki graduál C45*⁹³). Systém je umiestnený do 5-linajkovej notovej osnovy väčších rozmerov (výška notovej osnovy je až 30 mm) s dvojítm červeným rámovaním a s použitím rombického *custosu*.

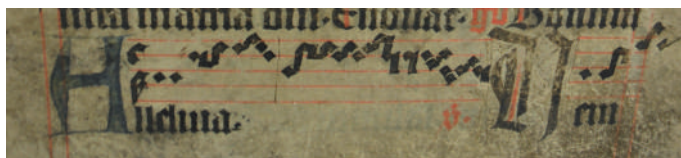
Obr. 19: *Graduál Cechy – murári (Meisterbuch) 1653 – 1870*, Štátny archív v Trnave

Z okolia hlavného cirkevného centra stredovekého Uhorska – z Ostrihomu – a pravdepodobne z totožného rukopisu, ale z ruky iného notátora pochádza i zlomok *Graduálu* z *Fondu Magistrát mesta Trnavy IIIId 598 Liber taxarum /1605/1662/1669*. Métsko-

⁹² SZENDREI, Ref. 11, C8, F40. MTA 308. KÖRMEDI, Ref. 90, s. 79-80.

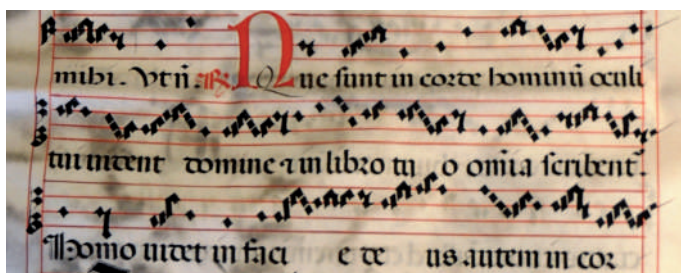
⁹³ SZENDREI, Ref. 11, C45, 1463, Istanbul Topkap Serai sign. 2429.

-gotická zmiešaná notácia pochádza z konca 15. storočia (posledná štvrtina). Použitý notačný systém sa mimoriadne približuje notácii *Graduálu Cechy – murári (Meisterbuch) 1653 – 1870* s niekoľkými rovnakými charakteristikami (plynulý, viazaný, esovitý *pes, torculus, porrectus*, 5-linajková červená notová osnova, dvojité červené rámovanie, zrezané ukončenia *clivisu* a *torculu*, zhodná výška notovej osnovy: 30 mm). Notácia *Graduálu 598* však používa charakteristické a do istej miery manieristické tvary neumových foriem. Z rovnakého stredovekého rukopisu pochádza i *Graduál 3112* zo Štátneho archívu v Bratislave, pracovisko Archív Modra.⁹⁴

Obr. 20: *Graduál z Fondu Magistrát mesta Trnavy IIIId 598*, Štátny archív v Trnave

Výrazný vplyv ostrihonského notačného systému na pôvodné métske formy dokumentuje i notácia *Bratislavského antifonára III*. Od štyľovo jednotnej métsko-gotickej notácie *Bratislavského antifonára I*, *Bratislavského antifonára IV*, *Bratislavského antifonára IIa* a *IIb*, sa jednotlivé neumové prvky *Bratislavského antifonára III* prikláňajú nielen k métskym (menej nemeckým), ale aj k ostrihonským tvarom. Notáciu *Bratislavského antifonára III* radíme medzi pramene notované métsko-gotickým-zmiešaným (ostrihonským) systémom.

Obr. 21: *Bratislavský antifonár III*, Spolok sv. Vojtecha Trnava, 200/15, 2v

Špecifický typ métsko-gotickej notácie reprezentuje neskorostredoveký rukopis z Košíc, tzv. *Košický graduál* (1500 – 1518, Maďarská národná Szechenyiho kniž-

⁹⁴ Magistrát mesta Modry 3112 II.3.53.307. Kammerrechnung 1660. VESELOVSKÁ, Eva: *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitatibus Modra et Sanctus Georgius*. Ed. *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia. Tomus I*. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2008, č. 20, s. 75. <http://cantus.sk/source/152>

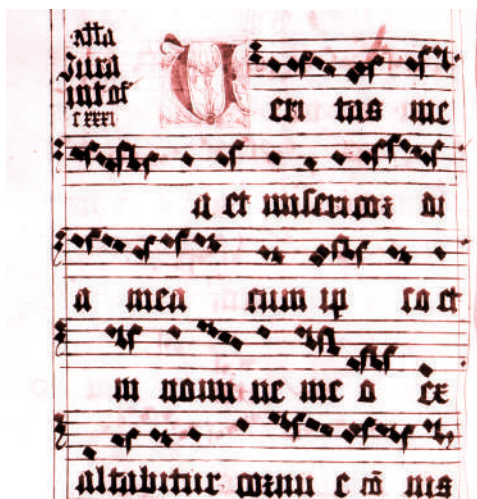
nica v Budapešti, Clmae 172a-b). Notácia *Košického graduálu* prezentuje vrcholné štádium métsko-gotickej notácie s výrazným miešaním základných štruktúr (neskorostredoveký vplyv českej a nemeckej gotickej chorálnej notácie). Oba diely *Košického graduálu* dokladajú métsko-gotickú notáciu v najmonumentálnejšej podobe spomedzi všetkých stredovekých notovaných rukopisov na Slovensku. Kódex má pozoruhodné rozmery (I. zväzok: 715 x 560 mm, II. zväzok: 725 x 560 mm). *Košický graduál* I a II je podľa toho najväčšou rukopisnou knihou v celých dejinách knižnej kultúry na Slovensku.⁹⁵

Notácia je umiestnená do 7 riadkov 5-linajkovej notovej osnovy s dvojitém červeným rámovaním. *Custos* má tvar ležateho, doprava nakloneného obdĺžnika s jemnou vlásočnicovou čiarou. Má dve podoby. V úvode rukopisu sa používa širší tvar, ktorý je neskôr vystriedaný užším variantom. Použité sú kľúče *c* (v tvare písmena *c*) a *f* (dva vertikálne pod sebou radené romby). Samostatná *virga* sa v rukopise objavuje vo viactónových neumových kombináciách (*scandicus: pes + virga, torculus flexus, porrectus flexus*). *Pes* má dva tvary: métsky (*punctum + virga*) ale i český tvar (vytvorený z dvoch doprava smerujúcich *punktov*, ktoré sú spojené jemnou vlásočnicovou ligatúrovou čiarou). *Scandicus* je vytvorený z dvoch, prípadne viacerých stúpajúcich, doprava smerujúcich *punktov*. Aj ten sa objavuje i v českej podobe, ako viaceré stúpajúce, doprava smerujúce romby s českým *pesom*. Zaujímavosťou je tvar *clivisu*, ktorý sa okrem métskej pravouhlejšej formy s manieristickým, rombickým zakončením druhého tónu prekvapujúco objavuje i v nemeckej (pôvodne oblúkovej) podobe. Ide o mimoriadny archaizmus v rámci notátorsko-skriptorskej tradície na našom území a o jediný príklad z územia Slovenska. *Climacus* je vytvorený zo série doprava smerujúcich, klesajúcich *punktov* bez úvodnej *virgy*. Niekedy sa píše v podobe plynule za sebou naviazaných *clivisov* alebo z *clivisu* a jedného alebo viacerých, doprava smerujúcich, klesajúcich *punktov*. *Torculus* má skrinkovitý tvar s menším alebo väčším vnútorným priestorom. Je vytvorený z *pesu* a plynulo naviazanej *virgy* (prípadne *punktu* a nemeckého tvaru *clivisu*). *Porrectus* sa skladá z *clivisu* a *virgy*. Niekedy sa opäť prekvapujúco objavuje aj v nemeckej podobe v úvode s oblúkovým *clivisom* (archaizmus), ktorý sa na Slovensku vôbec nevyskytuje. V úvodoch a záveroch fráz sa často používa *bipunctum*. Notácia má celkovo vertikálny duktus. Neumové tvary majú manieristické zakončenia (najmä *clivis* a *torculus*).

V rámci celkového hodnotenia štrukturálnej výstavby neumových tvarov *Košického graduálu* ide o monumentálnu podobu métsko-gotického systému, ktorý je ovplyvnený českým, a najmä nemeckým gotickým chorálnym systémom. Prienik a miešanie štruktúr sa odzrkadlili predovšetkým na dvoj- a viactónových neumách. Je pravdepodobné, že notátorom kódexu bol jeden kozmopolitne zameraný skriptor, ktorý mohol mať nemecké, prípadne i české vzdelanie.⁹⁶

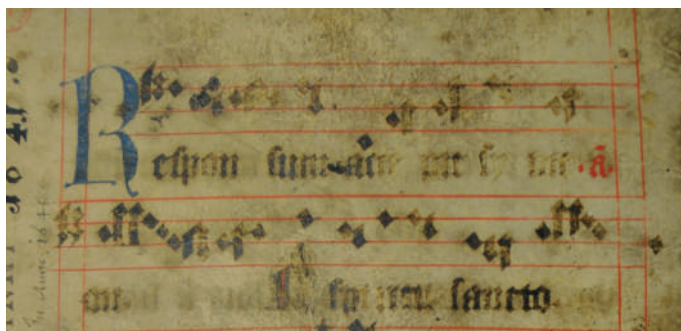
⁹⁵ Na svete sa za najväčšiu rukopisnú knihu považuje tzv. *Codex gigas*, ktorý má pre porovnanie rozmery 890 × 490 mm (80 kg).

⁹⁶ ADAMKO – VESELOVSKÁ, Ref. 31, s. 20-25.

Obr. 22: Košický graduál, Clmae 172a-b, Maďarská národná knižnica Budapešť

Métsko-gotickú notáciu z nemecky hovoriacich oblastí prezentuje *Graduál z Fondu Magistrát mesta Trnavy* III b/ 73: *Daňový register. Impositio taxae 1641*). Métsko-gotická notácia fragmentu dokladá stredoeurópsky pôvod rukopisu. Použitý notačný systém odzrkadľuje monumentalizovaný métsko-gotický systém, ktorý používa métske a nemecké tvary. Špecifický vzhľad má kľúč *f*, ktorý je vytvorený z vlnkovaného, manieristického *tractulu* a dvoch pod sebou radených kosoštvorcových rombusov. Systém je umiestnený do červeného 4-linajkového notového systému s dvojším rámovaním. *Custos* je písaný až za dvojším rámovaním, čo je v prameňoch zo Slovenska mimoriadne ojedinelý príklad. Takýto spôsob zápisu *custosu* sa objavuje napr. v rukopisoch rakúskeho kláštora v Mondsee.⁹⁷ Je pravdepodobné, že rukopis vznikol v Rakúsku.⁹⁸

Obr. 23: *Graduál z Fondu Magistrát mesta Trnavy IIIb 73*, Štátny archív v Trnave

⁹⁷ <http://www.cantusplanus.at/de-at/fragmentphp/fragmente/signaturGET.php?Signatur=ooela099a>

⁹⁸ KLUGSEDER, Robert mit Beiträgen von Alexander RAUSCH, Martin ROLAND und Hanna ZÜHLKE: *Quellen zur mittelalterlichen Musik- und Liturgiegeschichte des Klosters Mondsee* (= Codices Manuscripti Supplement 7). Purkersdorf: Verlag Brüder Hollinek, 2012.

Kompletné rukopisy s métsko-gotickou notáciou z územia Slovenska

Dnešné miesto uloženia	Rukopis	Datovanie	Notácia	Proveniencia (miesto používania)/ liturgia	Sopko ⁹⁹
Bratislava	<i>Notovaný misál 387</i> , Ústredná knižnica SAV	1275 – 1300	kvadratická (hlavný korpus), métsko-gotická (pripísané)	Švédsko – arcidiecéza Lund	134
Bratislava	<i>Bratislavský antifonár I</i> , Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 3	1425 – 1450	métsko-gotická	Bratislava/ ostrihomská liturgia	4
Bratislava	<i>Bratislavský antifonár IIa</i> , Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 4	1487 – 1488	métsko-gotická	Bratislava/ ostrihomská liturgia	6, 491
Bratislava	<i>Bratislavský antifonár IIb</i> , SNA 4	1487 – 1488	métsko-gotická	Bratislava/ ostrihomská liturgia	30, 504
Bratislava	<i>Bratislavský antifonár III</i> , Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 6	1475 – 1495	métsko-gotická zmiešaná	Bratislava – Budín/ ostrihomská liturgia	7
Bratislava	<i>Bratislavský antifonár IV</i> , SNA 2	1420 – 1450	métsko-gotická	Bratislava/ ostrihomská liturgia	29, 476
Košice	<i>Žaltár</i> , Východoslovenské múzeum Košice	1420 – 1450	métsko-gotická, česká, menzurálna	Slovensko – Levoča, Košice	161
Košice	<i>Misál</i> , Východoslovenské múzeum Košice	1379	métsko-gotická	Čechy/Sliezsko	
Prešov	<i>Notovaný breviár</i> , Štátna vedecká knižnica	1375	métsko-gotická	Dambno/ krakovská liturgia	197
Prešov	<i>Žaltár</i> , Štátna vedecká knižnica	1389	métsko-gotická	Slovensko – Levoča, Košice, Prešov	196
Spišská Kapitula	<i>Spišský antifonár</i> Mss. Mus. N°2	1425 – 1450	métsko-gotická	Spišská Kapitula/ ostrihomská liturgia	199
Spišská Kapitula	<i>Spišský graduál Juraja z Kežmarku</i> Mss. Mus. N°1	1426	métsko-gotická	Spišská Kapitula/ ostrihomská liturgia	198

⁹⁹ Poradové číslo rukopisu v súpisoch Júliusa Sopka: SOPKO, Ref. 56, 57 alebo 69.

Kompletné rukopisy s métsko-gotickou notáciou slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku¹⁰⁰

Dnešné miesto uloženia	Rukopis	Datovanie	Notácia	Proveniencia (miesto používania)/ liturgia	Sopko číslo ¹⁰⁰
Alba Julia	<i>Spišský breviár</i> Batthyaneum R II 46	1390 – 1430	métsko-gotická	Spiš	362
Alba Julia	<i>Spišský breviár</i> <i>H</i> Batthyaneum R III 94	14. ex.	métsko-gotická (zadné prídoštie)	Spiš	411
Alba Julia	<i>Spišské nekrológium</i> Batthyaneum R I 61	1357	métsko-gotická (dopísané neskoršou rukou 6va-vb)	Spiš	307
Budapešť	<i>Bratislavský cestovný misál</i> OSzK Clmae 435	14. med.	métsko-gotická (dopísané neskoršou rukou)	Bratislava	240
Budapešť	<i>Bratislavský misál „G“</i> OSzK Clmae 219	1488	métsko-gotická	Bratislava/ ostrihomská liturgia	224
Budapešť	<i>Bratislavský misál „H“</i> OSzK Clmae 94	1300 – 1325	métsko-gotická	Bratislava/ ostrihomská liturgia	209
Budapešť	<i>Spišský breviár</i> OSzK Clmae 92	14. ex.	métsko-gotická	Spiš	208
Budapešť	<i>Košický graduál</i> OSzK Clmae 172a, 172b	1500 – 1518	métsko-gotická zmiešaná	Košice/ ostrihomská liturgia + prvky iných liturgických tradícií	216– 217

Štúdia vznikla v rámci grantových projektov VEGA č. 2/0034/17 „Obraz zbožnosti v stredovekej hudobnej kultúre na Slovensku“ (2017 – 2020) a VEGA č. 1/0105/17 „Missale Romanum sign. Rkp. zv. 387 z Ústrednej knižnice SAV – výskum a pramenná edícia“ (2017 – 2020), riešených v Ústave hudobnej vedy SAV.

¹⁰⁰ Poradové číslo rukopisu v súpise Júliusa Sopka: SOPKO, Ref. 56.

Register názvov miest v slovenskom, nemeckom a maďarskom jazyku.

Slovenská republika:

Banská Bystrica	Neusohl	Besztercebánya
Banská Štiavnica	Schemnitz	Selmencbánya
Bojnice	Weinitz	Bajmóc
Bratislava	Pressburg	Pozsony
Červený Kameň	Bibersburg/ Rotenstein	Vöröskő
Dobrá Voda	Gutwasser/ Guttenstein	Jókő
Jasov	Jossau/Joss	Jászó
Kežmarok	Käsmark/Kesmark	Késmárk
Košice	Kaschau	Kassa
Kremnica	Kremnitz	Körmöcbánya
Leles	Leles	Lelesz
Levoča	Leutschau	Löcse
Liptovský Mikuláš	St. Nikolaus in der Liptau	Liptószentmiklós
Martin	Sankt-Martin	Turócszentmárton
Modra	Modern	Modor
Nitra	Neutra	Nyitra
Pezinok	Bösing	Bazin
Poprad	Deutschendorf	Poprád
Prešov	Eperies	Eperjes
Ružomberok	Rosenberg	Rózsashegy
Skalica	Skalitz	Szokolca
Slovenská Ľupča	Slowakischliptsch	Zólyomlipcse
Smolenice	Smolenitz	Szomolány
Spišská Kapitula	Zipser Kapitel	Szepeshely
Spišská Nová Ves	Zipser Neudorf	Igló
Svätý Kríž na Hronom	Heiligenkreuz	Garamszentkereszt
Svätý Jur	Sankt-Georgen	Szentgyörgy
Trenčín	Trentschin	Trencsén
Trnava	Tyrnau	Nagyszombat
Turiec	Turz	Túróc
Zvolen	Altsohl	Zólyom
Žilina	Sillein	Zsolna

Maďarsko:

Ráb	Raab	Győr
Ostrihom	Gran	Esztergom

Česká republika:

Brno	Brünn	
Kutná Hora	Kuttenberg	
Morava	Mähren /Morawien	
Olomouc	Olmütz	Alamóc
Praha	Prag	Prága

Summary

MESSINE-GOTHIC NOTATION IN SLOVAKIA IN THE MEDIEVAL PERIOD

Messine-Gothic notation is the most frequently used notation system in extant codices and fragments from the territory of Slovakia. More than 3/4 of all manuscripts document this notation system. Complete manuscripts and fragments from the 14th and namely 15th century present this notation in various systems. Thanks to the Gothicisation of individual neumatic structures, in the course of the 15th century the notation, originally of smaller dimensions, changed to the script of the large-format liturgical codices. The calligraphic, professionally written form of Messine-Gothic notation has been preserved in former capitular libraries in Bratislava, Spiš Chapter, and towns in central Slovakia (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica) and eastern Slovakia (Prešov, Košice, Levoča). Besides costly, large-format manuscripts, the Messine-Gothic system is also found in a cursive variant. In the latter cases the manuscripts concerned served practical needs of the user. Cursive notation was used mainly in school textbooks and liturgical manuscripts which were in private ownership (cantor, succentor).

In terms of the typology of individual forms, the Messine-Gothic system of notation in sources from Slovakia may be territorially divided into two large areas.

The western group of extant monuments (Bratislava, western and central Slovakia) inclines to the scribal tradition of the Austrian and Moravian notational workshops (*Bratislava Antiphonaries I, II, IV, Bratislava Missal "H", Bratislava Travel Missal, Bratislava Missal "G", Bratislava Missal VI* and others.).

The eastern circle around Spiš Chapter (eastern Slovakia: Spiš Chapter, Levoča, Košice, Prešov; part of central Slovakia: Banská Štiavnica) in style and form approximates to some Polish manuscripts and Polish notational practice, especially from the region around Krakow (*Spiš Antiphonary, Spiš Gradual, Notated Breviary from Dębno, Psalter from the State Scientific Library in Prešov, Košice Missal, Košice Gradual*).

As regards time-frame, the greater number of music codices and fragments with Messine-Gothic notation have come from the 15th century. The rise in the number of extant manuscripts from this period documents the development of education, culture and art in many urban communities. Despite the enormous losses which afflicted ecclesiastical, urban and private libraries in a later period, the extant materials document a diverse range of scriptorial activities. The number of manuscripts is smaller especially from the first half of the 14th century (to 1350), but nonetheless liturgical books with the Messine-Gothic system are represented in all of the largest and most important medieval ecclesiastical and social centres.

A mixture of elements of Messine and also German notation represents the fundamental system of Messine-Gothic. To at least an equal degree, the individual elements are derivatives of an older Messine or German notational system. Diverse forms, and often exceptionally individual and specific variants, are found in distinctive manifestations in diocesan scriptoria (capitular, urban, or parish) and in some Premonstratensian, Augustinian, Cistercian and Benedictine scriptoria of modern-day France, Germany, Bohemia, Moravia, Poland, Austria, Slovakia, Romania, Slovenia, and Croatia. Despite a relatively unified structural composition of the basic neumatic shapes (single-note neume: *punctum*, double-note neumes: *pes* and *clivis*, three-note neumes: *scandicus*, *climacus*, *torculus* and *porrectus*), scriptorial centres such as Prague, Krakow, Olomouc, Bratislava, Klosterneuburg, Mondsee, Buda etc. began to diversify fundamentally in the use of certain forms during the 14th century. Likewise, the process of Gothicisation (magnification of forms) affected the construction of specific versions of the neume shapes. By the end of the Middle Ages numerous elements from other notations also are found in the basic system of Messine-Gothic. A number of contact notation systems emerged, in which either Messine or other neumatic structures predominate (e.g. Messine-Gothic notation with elements of Esztergom notation, Messine-Gothic notation with elements of quadratic notation, etc.) In medieval northern Hungary the Messine-Gothic system was used mainly in diocesan centres (Bratislava, Spiš Chapter, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Košice, Prešov, Levoča).